

A | Ω

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Új folyam 117. szám

2018. 1. szám

tartalom

igehirdetés

Isó Dorottya: Az Úr hatalmasan munkálkodott! / 1

tanulmányok

Tubán József: Formai és tartalmi kritériumok az igehirdetésben I. / 4

Oscar Cullmann: Az ökumenizmus a bibliai karizmafogalom tükrében / 8

Weltler Sándor: Megrövidített / 16

Mezei Emese: A lutheránus ikonográfia kialakulása és emlékei a XVI. században.
„[...] a feszület, mely itt áll, nem az én Istenem, hanem csupán egy jel”. / 22

Szakács Tamás: A tudomány időfogalma és a páli megigazulás.
Kauzalitás a modern fizikában és Pálnál. I. / 29

Tartalmi összesítők / 40

keresztyén igazság

Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata
Független evangélikus teológiai és kritikai lap
Új folyam 117. szám – 2018. 1. szám

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság megbízásából: Isó Dorottya

A szerkesztőbizottság tagjai: Isó Dorottya, Ittész János, Jankovits Béla,
Kovács László, Tubán József, Weltler Gábor

Olvasószerkesztő: Ittész Dániel és Venásch Eszter

Tördelőszerkesztő: Dénes Tamás

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadóhivatal: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szathmáry Attila
HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Az Úr hatalmasan munkálkodott!

¹⁴Erőm és énekem az Úr, megszabadított engem. ¹⁵Ujjongás és győzelem hangja zeng az igazak sátraiban: az Úr jobbjá hatalmasan munkálkodik! ¹⁶Fölemelte jobbját az Úr, az Úr jobbjá hatalmasan munkálkodik! ¹⁷Nem halok meg, hanem élek, és hirdetem az Úr tetteit! ¹⁸Keményen megfeddett engem az Úr, de nem adott át a halálnak. ¹⁹Nyissátok ki előttem az igazság kapuit! Bemegyek, és hálát adok az Úrnak! ²⁰Ez az Úr kapuja: igazak mehetnek be rajta. ²¹Hálát adok neked, hogy meghallgattál, és megszabadítottál. ²²Az a kő, amelyet az építők megvetettek, az lett a sarokkő. ²³Az Úrtól lett ez, csodálatos a mi szemünkben. ²⁴Ez az a nap, amelyet az Úr elrendelt, vigadozzunk és örüljünk ezen! (Zsolt 118,14–24)

Ősi hálaadó liturgia szavai csendülnek fel ebben az igében, hogy húsvét örömhírét hirdessék számunkra. Amit Isten ószövetségi népe mondott istentiszteleti szertartásában, azt kiálthatja az Újszövetség, az egyház népe hálával és örömmel húsvét ünnepén: „Ez az a nap, amelyet az Úr elrendelt, vigadozzunk és örüljünk ezen!” (Zsolt 118,24)

Egykor talán éppen a zsidók húsvétját, az Egyiptomból való szabadulást ünnepelték ezekkel a hálaadó szavakkal. De hálaadásuk szólhatott Isten minden cselekedetéért, amelyben megtapasztalták kegyelmét és szeretetét. Szólhatott arról, hogy Isten megszabadította őket a nyomorúságból, hogy megvédte ellenségeiktől és gyűlölőiktől, hogy erőt adott a veszedelem idején, hogy velük volt mindig, amikor emberek ártani akartak nekik.

De húsvét ünnepén még ezeknél az eseményeknél is csodálatosabb eseményért adhatunk hálát az ősi hálaadó liturgia szavaival, és kiálthatjuk örvendezve: „[...] az Úr jobbjá hatalmasan munkálkodik! Fölemelte jobbját az Úr, az Úr jobbjá hatalmasan munkálkodik!” (Zsolt 118,15–16)

E mai nap eseménye valóban páratlan. Az Isten belenyúlt az emberiség történetébe e napon. Olyat cselekedett, amire sem addig, sem azóta nem volt példa. Szétfeszít minden keretet, minden tudást, minden ismeretet. Isten e cselekvése előtt megtorpan az ész, leteszi a fegyvert minden tapasztalás – mert ésszel fel nem fogható, érzékszervekkel meg nem tapasztalható, egyedül a hit képes befogadni, és egyedül hit által képes az ember rácsodálkozni húsvét hajnalának eseményére: az Úr Jézus Krisztus feltámadt!

Szétfeszít minden keretet, minden tudást, minden ismeretet.

Akit nagypénteken kegyetlenül megkínóztak, akit nagypéntek este sírba fektettek, aki alászállt a poklokra, azaz a holtak hazájában is hirdette a megváltás örömhírét – az most feltámadt, mert Isten feltámasztotta őt. Nem visszahozta az életbe, hanem új élettel ajándékozta meg: egy örökké tartó élettel egy megdicsőült testben. Ami nagypénteken még csúfos bukásnak látszott, arról most teljesen nyilvánvalóan bebizonyosodott, hogy az Úr akarata volt. Isten pedig nem kénytelen a sírban hagyni az életét odaáldozó Fiú Istent. A halál nála nem erősebb,

hiszen a mindenkit legyőző halál az Istennek olyan, mint az álom. Felébreszt belőle, életre kelt, győzedelmeskedik felette.

Győzött tehát Isten, a hatalmas, győzött Krisztus, a kegyelmes. Ezért szállhat húsvét ünnepén hálaadó ének Isten felé: nincs hatalmasabb és kegyelmesebb isten Istenünkénél. Ő győzedelmeskedik minden hatalmasság felett.

Isten halálon aratott diadala, Krisztus feltámadása pedig az egész élet, az egész világ folyásának új medret nyit. Amit addig a születés, felnövekedés, megöregedés és a halál mérföldkövei

Krisztus feltámadása pedig
az egész élet, az egész világ folyásának
új medret nyit.

határoztak meg és zártak egybe, azt húsvét eseménye úgy határozza meg: születés, újjászületés, felnövekedés testben és lélekben, búcsúzás e földi élettől és belépés az örökkévaló életbe. Amit addig a történelem kezdete, az egymást váltó korszakok és a

világ vége mérföldkövei szakaszoltak és zártak egybe, azt most húsvét eseménye így határozza meg: a világ teremtése, bűnbeesése, megváltása és újjáteremtése.

Ezért hirdetheti az egyház szolgálói által minden koporsónál állva: van feltámadás. Krisztus feltámadt, s nekünk is feltámadást ígér. Ezért hirdetheti az egyház húsvét fényében állva: ne féljeteK, emberek, nem a sír a végső pont, ami rátok vár, mert Isten legyőzte a halált, feltámasztotta Krisztust, van élet a halál után, van feltámadás!

Ezért hirdethetjük mindig újra: ne féljeteK, emberek, csak higgyeteK! Kapaszkodjatok hittel Krisztusba, aki meghalt érteteK a kereszten, de feltámadt harmadnapra! Ő az a kő, amelyről a húsvét örömhírét hirdető zsolttár így szól: „Az a kő, amelyet az építők megvetettek, az lett a sarokkő.” (Zsolt 118,22) A sarokkövet a házak építésénél az utcai sarokra helyezték. Egy különlegesen erős kő volt, amelyre két oldalfal épülhetett, és amely a ház előtt elrobogó szekerek kerekeinek ütődéseit is kivédte. Egy sziklaszilárd kő, mely a biztonságot, a megmaradást jelentette a háznak.

És ez a sarokkő: Jézus Krisztus. Az élet sarokköve, melyre épülhet az életünk. S ha erre épül életünk, akkor megmarad. Hiszen ki más tudna feltámadást ígérni teljes bizonyossággal övéinek? Ki tudna megváltást adni, mely megszabadít bűntől, haláltól, ördögtől? Rajta kívül ki tudna örök életet ajándékozni övéinek?

Jézus Krisztus a sarokkő. S ezt ő maga is mondja, miután elmondja a főpapoknak és a nép véneinek a gonosz szőlőmunkások példázatát, akik birtokba vették gazdájuk szőlőjét, de fizetni nem akartak érte, majd megverték a gazda szolgáit, fiát pedig megölték (vö. Mk 12,1–12). Vagyis a sarokkövet, Jézus Krisztust, megvetették. Jaj, csak nehogy mi magunk is erre a gondolatra és magatartásra vetemedjünk! Jaj, csak nehogy megvessük életünk és üdvösségünk sarokkövét! Jaj, csak nehogy minden másra építsük életünket, mert nálánál biztosabb és szilárdabb kőre nem találunk! Hozzá képest minden csak széna és szalma, elmúló és összetörhető, bizonytalan alap.

Hogyan építhetjük tehát Krisztusra, a sarokköre életünket? Ha minden napot vele kezdünk, vele élünk és vele zárunk. Ha döntéseinket őrá bízunk, ha nem hagyjuk ki életünk egyetlen pillanatából sem. Ha életünknek nem csupán egy vonatkozása az Istennel való kapcsolat, hanem az egyetlen vonatkozása, melynek fényében éljük a hétköznapiakat, a családi életet. Akinek útmutatása alapján tekintünk pénzre, boldogságra, hivatásra, gyermeknevelésre, a szülők tiszteletére, a beszéd tisztaságára, az ünnep megszentelésére és a szabadidőre, az adakozásra és az önként vállalt szolgálatra is. Nem elegendő, ha pusztán karácsonykor és húsvétkor megyünk templomba. Krisztusnak az egész életünk kell, hogy egy örökkévaló étellel ajándékozhasson meg. Nem elég az ígét csupán gyermekkorban tanulni. Élethosszig kell tanulnunk Isten ígétét.

Nem elég pusztán az, ha konfirmálunk. Hűséges Krisztus-követőkként kell megmaradnunk az egyház tagjaként, akik rendszeresen olvassuk a Szentírást, imádkozunk, szorgalmasan hallgatjuk az igehirdetést, tápláljuk hitünket Krisztus testével és vérével, mert ez hitünk mindennapi kenyere. Csak így válik Krisztus kereszthalála és feltámadása reménységgé a szívünkben, mely biztató örömhír életünk minden napján és megtartó örömhír az örök életre. Így válik igazzá számunkra a zoltár verse: „Nem halok meg, hanem élek, és hirdetem az Úr tetteit!” (Zsolt 118,17)

Luther Márton is ezt írta latin nyelven coburgi szobája falára vigasztalásul az életben őt ért minden fájdalomért: a halálfélelemért, amikor Wormsban ki kellett állnia a német-római császár elé; a pápai átokbullaért, melyre a Krisztustól eltévelyedett egyház vezetése ítélte; a kényszerű coburgi tartózkodásért, mert éppen ő maga nem mehetett el az ágostai birodalmi gyűlésre, hogy egyházunk tiszta tanításáról tanúskodjon; a sok-sok küzdelemért, mely egész életében végigkísérte. S e küzdelmes élet közepette legkedvesebb zoltárverse erősítette: „Nem halok meg, hanem élek, és hirdetem az Úr tetteit!” Tudta és vallotta, hogy aki Krisztusban bíz, annak Krisztus halála szabadulás a bűntől, annak Krisztus feltámadása biztos reménység az örök életre, annak e világ gondjai, bajai csupán ideig való küzdelmeket jelentenek, és a végső győzelem, a feltámadás győzelme már most, már ma az ő tulajdona.

Evangélikusokként, akiknek Luther Márton hitben előttük járó példaképe, erősítsen bennünket példaképünk hite és reménysége! Akár fel is írhatjuk magunknak, hogy jól lássuk mindig a Luthert vigasztaló zoltárverset: „Nem halok meg, hanem élek, és hirdetem az Úr tetteit!”

Húsvét dicsőséges ünnepe a győzedelmes Krisztus ünnepe, aki legyőzte a halált, és örökké uralkodik. Feltámadása új medret nyit az életünkben. Ő életünk sarokköve. Ha rá építjük életünket, a reménység soha el nem hagy, és teljes bizonyossággal vallhatjuk Luther Mártonnal együtt: „Nem halok meg, hanem élek, és hirdetem az Úr tetteit!” Ezért az e zoltárban megörökített ősi liturgikus ének szavaival zengjük együtt mindannyian: „Erőm és énekem az Úr, megszabadított engem. Ujjongás és győzelem hangja zeng az igazak sátraiban [...] Ez az a nap, amelyet az Úr elrendelt, vigadozzunk és örüljünk ezen!” (Zsolt 118,14–15.24) Ámen.

**Krisztusnak az egész életünk kell,
hogy egy örökkévaló étellel
ajándékozhasson meg.**

Formai és tartalmi kritériumok az igehirdetésben¹ I.

Mi az igehirdetés?

A kérdés persze banálisan hangzik, mégsem célszerűtlen ezzel kezdeni a vizsgálódásunkat: egyáltalán mi az, amit igehirdetésnek nevezhetünk? Némileg provokatívabb élel megfogalmazva: biztos, hogy minden szószéken elhangzó beszéd igehirdetés a szó korrekt biblikus, teológiai értelmében?

Az ágostai hitvallás egyenesen az egyház egyik ismérvének tekinti az evangélium hirdetését, csakhogy szigorúan meghatározza annak minőségét is, amikor kijelenti: az egyház az a közösség, ahol „az evangéliumot tisztán tanítják” (CA 7,1: *evangelium recte docetur*).² Ennek megfelelően – máris megjelölve az igehirdetésre vonatkozó legfontosabb követelményt – azt kell mondanunk, hogy sajátos értelemben igehirdetésnek csak azt a szószéki beszédet lehet ne-

vezni, amelyben megvalósul az evangélium tiszta tanítása, vagyis a tanúságtétel Krisztus személyéről és megváltó művéről, azaz amely Isten üdvtervének meghirdetése, nem pedig csupán emberi elvárásokról, érzelmekről, értékrendről

biztos, hogy minden szószéken elhangzó beszéd igehirdetés?

való szívhez szóló gondolatok felsorakoztatása. Ez utóbbi persze lehet hatásos, elnyerheti a gyülekezet tetszését, és szólhat adott esetben egyébként fontos témákról is – például a megbocsátásról vagy egyéb helyes, követendő erkölcsi mintákról –, igehirdetésnek azonban semmiképpen sem tekinthető. Krisztus nevének elhangzása és bűnbocsátó irgalmának érdemtelen ajándékként való meghirdetése nélkül nincs igehirdetés.

Luther maga is beszél erről, amikor *A gyülekezeti istentisztelet rendjéről* című értekezésében felsorolja, hogy milyen visszaélésektől volt terhes korának igehirdetése. Ezek közül a másodikat így fogalmazza meg: „[...] az istenige elhallgatása idején oly sok keresztyénietlen mese és hazugság csúszott be oda, úgy a legendákban, mint az énekekben és prédikációkban, hogy az szinte borzasztó.”³

Luther arról is ír 1522-ben született *Mi az evangélium?* című írásában, hogy mit jelent az igehirdetésnek ez a Krisztus-központúsága, illetve hogy miként lehet kiküszöbölni azt, hogy az igehirdetés mesévé és legendává legyen Krisztus művének hirdetése helyett. A kulcs az, hogy

1 Elhangzott a Soproni Evangélikus Egyházmegye lelkeszi munkaközösségének ülésén Csornán, 2017. szeptember 13-án.

2 Bódi E. – Reuss A. ford. Ágostai hitvallás. Budapest, 2008, Luther Kiadó, 24. /Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai, 2./

3 Masznyik E. ford. Masznyik Endre (szerk.): *D. Luther Márton művei. A reformáció négy százados fordulójának örömmünepére és emlékeztetére*. 4. köt. Budapest–Pozsony, 1908, Luther-Társaság, 59.

Krisztust ajándékként kell, hogy fogadja az igehallgató ahelyett, hogy egyszerű példaképként tekintene rá: „Ahogyan őt látod imádkozni, böjtölni, az embereken segíteni és szeretni, neked is ugyanúgy kell bánnod felebarátoddal. De ez a legkevesebb az evangéliumban, ettől még nem kellene »evangéliumnak« hívnunk. Krisztusból így nem lenne több hasznod, mint bármelyik másik szentből: élete messze van, nem segít rajtad, egyszóval a jómodor nem tesz keresztény-nyé, legfeljebb képmutatóvá. [...]

Az evangélium veleje és alapja az, hogy mielőtt példát vennél Krisztusról, felismered és elfogadod őt mint Isten ajándékát és adományát, amely immár a tiéd. Oly módon, hogy mikor látod vagy hallod, hogy valamit tesz vagy elszenved, akkor nem kételkedsz benne, hogy ő, Krisztus maga e tetteivel és szenvedésével együtt a tiéd, s mindegyre ugyanúgy hagyatkozhat, mintha te tetted volna, igen, mintha te magad volnál Krisztus. Lásd, ez a helyesen fölismert evangélium, ez Isten túláradó jósága, mit egyetlen próféta, apostol vagy angyal sem ábrázolt teljes egészében, s egy szív sem volt képes eléggé csodálni és megragadni.”⁴

mielőtt példát vennél Krisztusról, felismered és elfogadod őt mint Isten ajándékát és adományát, amely immár a tiéd

Az igehirdetés sajátos kontextusa

Itt szükséges tisztáznunk egy újabb kérdést: mennyiben más egy igehirdetés más szónoklatokhoz, kommunikációs eseményekhez képest?

Azt gondolom, elégtelen válasz lenne az, hogy az igehirdetés a maga sajátos tartalma tekintetében különbözik egy ünnepi szónoklattól, egy ismeretterjesztő előadástól vagy egy politikai kampánybeszédtől. Az igehirdetésnek ugyanis önmagában van sajátos helyzete, és ha ezzel nem vagyunk tisztában, akkor nem fogjuk tudni kellőképpen meghatározni az azzal összefüggő formai és tartalmi kritériumokat.

Miben áll ez a sajátos helyzet?

Az igehirdetés nem önálló beszéd, hanem kontextusa van. Ezt persze valamennyi kommunikációs formáról elmondhatjuk, itt azonban véget is érnek a párhuzamok. Az igehirdetés esetében a legszűkebb kontextus természetesen az alapige, hiszen az aktuális prédikáció elsősorban az abban megfogalmazódott teológiai tartalomra támaszkodik. Beszélünk kell ugyanakkor a kissé tágabban értelmezett kontextusról is, amelyet az istentiszteleten felolvasott egyéb igék, még tágabban pedig a teljes Szentírás alkotnak. Még szélesebb körű kontextusa az igehirdetésnek az adott ünnep, amelyen elhangzik,

Az igehirdetésnek ugyanis önmagában van sajátos helyzete

⁴ Csepregi Z. ford. Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei*. 5. köt. *Bibliafordítás, vigasztalás, imádság*. Budapest, 2011, Luther Kiadó, 270–271.

ennek az istentiszteletnek a liturgiája. Más oldalról nézve szintén fontos kontextusa minden templomi igehirdetésnek az egyháznak a hitvallási iratok révén normaként megálló tanítása. Ha ez utóbbi hiányzik, akkor a felekezetek különbözőségének összefüggésében egy igehirdetés akár tévtanítássá, eretnek olvasatok kommunikálásává is válhat.

Ezekről elszakítva nem él az igehirdetés, így mint szempontokat mindenképpen az első helyen kell említenünk őket. Az igehirdetőtől tehát megkívántatik, hogy tisztában legyen az egyház liturgikus esztendejének ritmusával, illetve aktuális vonatkozásaival. Hogy ezt miért szükséges hangsúlyozni, arra adalékként csak utalnék: még szolgál az a lelkészgeneráció, amely az egyházi esztendőnek a pünkösd utáni részét egyszerűen „ünneptelen félévként” értelmezve tanulta, és nem feltétlenül van tisztában ennek az időszaknak a sajátos belső összefüggéseivel.

Ugyanígy kérdés, hogy mennyire vagyunk tekintettel a liturgikus környezetre. Ismeretes, hogy a XVIII. századtól folyamatosan érzékelhető puritán református befolyás és a XIX. század racionalizmusa együtt odáig szűrítette az egykor gazdag hagyományokkal rendelkező evangélikus istentiszteletet, hogy abban egyoldalúan az igehirdetés kezdett dominálni, miközben a többi – az eredeti szándék szerint éppen az igehirdetést erősítő, kiemelő – liturgikus elem szinte teljesen eltűnt. Mondhatjuk persze, hogy ez a folyamat évtizedek óta megállt az egymást követő liturgikus reformoknak köszönhetően. Ennek ellenére gyakran jelentkezik a lelkesi köztudatban és közbeszédben az a szemlélet, hogy vasárnap igehirdetést tartunk, nem pedig istentiszteletet, az azt megelőző napokban pedig az igehirdetésre készülünk, nem pedig az istentiszteletre. Elfogadhatatlan, de sajnálatos módon létező vadhajtása ennek a szemléletnek az a gyakorlat, amikor a szolgálatot végző lelkész az istentisztelet kezdő énekének elhangzása után találkozik először az adott vasárnap liturgikus szövegeivel, minthogy addig kizárólag a textussal és a prédikáció mondataival foglalkozott.

Van azonban az igehirdetésnek egy további, ha úgy tetszik, az eddigi horizontális síkban megfogalmazottakkal szemben vertikális kontextusa is. Ez nem más, mint amit a Szentírás maga is több helyen és sokféle összefüggésben megfogalmaz: Isten igéjének önmagában van ereje, anélkül, hogy az emberi leleményesség segítségére szorulna. Deutero-Ézsaiás megfogalmazásában jelenti ki az Úr, hogy az ige „nem tér vissza hozzám üresen, hanem véghezviszi, amit akarok, eléri célját, amiért küldtem.” (Ézs 55,11) Az újszövetségi tanúságtétel ugyancsak erre hívja fel a figyelmünket: „Mert Isten igéje élő és ható, élesebb minden kétélű kardnál, és áthatol az elme és a lélek, az ízületek és a velők szétválásáig, és megítéli a szív gondolatait és szándékait.” (Zsid 4,12) Ebben bízik Pál, amikor vakmerően függetlenné teszi az ige eredményességét az azt hirdető ember őszinte meggyőződésétől és jellemétől: „Mert miről is van szó? Egyedül arról, hogy bármelyik módon, akár színlelésből, akár meggyőződésből: Krisztust hirdetik, és én ennek örülök.” (Fil 1,18)⁵ Őnálló életet él az Isten igéje, amikor a megbízás ellenére Bálám próféta kép-

5 Ezzel kapcsolatban szemléltető példaként említhetnénk azt az idősebb hittestvérektől gyakran hallott jelzést, miszerint a XX. század második felének egyik hazai evangélikus püspöke, miközben elvtelenül átengedte az egyházat a kommunista diktatúrának, illetve személy szerint is aktív ügynöki tevékenységet végzett, ráadásul

telen megátkozni a pusztában táborozó Izráelt, hanem csak áldás jön az ajkára (4Móz 22–24). Isten igéje, mégpedig az ítéletet hirdető törvény hatására ismeri fel a bűnét a más asszonyát elcsábító, majd a felszarvazott férjet meggyilkoltató Dávid király (2Sám 12,1–14). Sikár lakói a szemébe mondják a Jézussal elsőként találkozó polgártársuknak, a samáriai asszonynak: „Már nem a te beszédedért hiszünk, hanem mert magunk hallottuk és tudjuk, hogy valóban ő a világ üdvözítője.» (Jn 4,42)

Jézus szavára hagyatkozik a szolgája meggyógyítását kérő kapernaumi százados (Mt 8,5–13). Jézus szava teszi tanítvánnyá a mit sem sejtő halászokat (Mk 1,16–20) vagy Lévit (Mk 2,13–17), ez változtatja meg Zákéus életét (Lk 19,1–10), illetve ennek ereje bírja rá Simon Pétert a képtelen helyen és időben való halászatra (Lk 5,1–11). Sajnálatos, hogy ez utóbbi esetekben – hittanórákon és igehirdetéseken egyaránt – mégis hajlamosak vagyunk nagyobb szerepet tulajdonítani a megszólítottak készséges engedelmisségének, mintsem Jézus szava erejének. Holott ezek az esetek arról is tanúskodnak, hogy Isten igéjének hatékonysága elsősorban nem az igehirdető vagy az igehallgató személyétől függ, hanem önmagában megáll.

Ugyanerről beszél az ágostai hitvallásnak egy gyakran talán mellékesnek tekintett kifejezése. Amikor a hitvallás az Isten előtt igazságként beszámított hitről beszél, nyomban mellé is teszi, hogy ennek a hitnek az alapja az ige és a szentségek által munkálkodó Szentlélek: „Azért, hogy erre a hitre eljussunk, rendeltetett az evangélium tanításának és a szentségek kiosztásának szolgálata. Mert az ige és szentségek mint eszközök által kapjuk a Szentlelket, aki hitet támaszt – ahol és amikor Istennek tetszik [*ubi et quando visum est Deo*] – azokban, akik hallják az evangéliumot: azt tudniillik, hogy Isten nem érdemeink miatt, hanem a Krisztusért igazítja meg azokat, akik hiszik, hogy Isten őket Krisztusért kegyelmébe fogadja.” (CA 5,1–3).⁶

Ez ismét csak azt jelenti, hogy az igehirdetés hatékonysága nem függ emberi körülményektől, mert egyedül a Szentlélek akarata és munkája áll amögött, ha valaki hitre jut általa. Az igehirdetés eredményességében tehát nem elsőrendű tényező a szépen formált mondatfűzés, a megfelelő szemléltetés vagy az igehirdető külsőleg nézve hiteles életvitele.

(Folytatjuk.)

Isten igéjének önmagában van ereje, anélkül, hogy az emberi leleményesség segítségére szorulna.

egyedül a Szentlélek akarata és munkája áll amögött, ha valaki hitre jut általa.

az egyházkormányzás közben is súlyosan kifogásolható etikai és jogi magatartásról tett tanúságot, Krisztus megváltó művéről bizonyosságot tévő igehirdetése mégis sokakat indítottak el a hit és a megtérés útján.

6 Bódi E. – Reuss A. ford. *Ágostai hitvallás...* (1. jz.), 23.

Az ökumenizmus a bibliai karizmafogalom¹ tükrében^{**2}

Több olyan munkában, amelyet a II. vatikáni zsinat óta publikáltam, különbséget teszek igaz és hamis ökumenizmus között. Igaz ökumenizmusnak azt tekintem, amely az egységet egyrészt saját egyháza különlegességeinek elmélyítésére és megtisztítására, másrészt más egyházak különlegességeinek figyelembe vételére alapozva keresi, amennyiben úgy tűnik, hogy azok

különbséget teszek igaz
és hamis ökumenizmus között.

alapjelligükben nem állnak ellentmondásban az evangéliummal. Hamis ökumenizmusnak tekintem viszont azt, aminek ma túlságosan is gyakran lehetünk tanúi: ez az egyházak legitim sokféleségétől eltekintve enged modern

világunk leegyszerűsítő tendenciáinak, s megpróbál mindent közös nevezőre hozni. Ebben az esetben a különböző egyházak eltűnése a cél, s egy olyan mesterséges egységre törekednek, amely elapasztja az evangélium forrását.

Az egységet nem lehet egy tisztán absztrakt egységelvből létrehozni, mert az nem független ideál, amelyért fel lehet áldozni az evangéliumi alapot, mihelyt erre nézve nem jön létre valódi egyetértés. Krisztusnak János evangéliumában szereplő imáját („... hogy mindnyájan egyik legyenek...”) nem szabad az összefüggéséből kiragadni (Jn 17). A hit alapját nem szabad egy önkényesen elhatárolt elemmel, az egységgel helyettesíteni. Így például megengedhetetlen ezen alap helyére a közös szociális tevékenységet tenni, bármennyire fontos is az önmagában véve. Éppoly kevésbé szabad minden keresztyén hit gyökerét az ún. „szekularizált” világ bizonyos normáiéért feláldozni úgy, hogy közben minden más alkotóelemet, melyek az egyházat

* Oscar Cullmann (Straßburg, 1902. febr. 25. – Chamonix, 1999. jan. 16.) 1930-tól az újszövetségi teológia professzora Straßburgban, ezzel párhuzamosan 1938-tól az óegyházi történelem professzora Baselben, majd 1948-tól a párizsi École des Hautes Études és az evangélikus teológiai fakultás professzora is. Fő művei: *Christus und die Zeit. Die urchristliche Zeit- und Geschichtsauffassung*. Zollikon-Zürich, 1946, Evangelischer Verlag [*Krisztus és az idő. A korai keresztyénség idő- és történelemszemlélete*]; *Petrus. Jünger, Apostel, Märtyrer. Das historische und das theologische Petrusproblem*. Zürich, 1952, Zwingli-Verlag [*Péter. Tanítvány, apostol, mártír. A történeti és teológiai Péter-kérdés*]; *Die Christologie des Neuen Testaments*. Tübingen, 1957, J. C. B Mohr (Paul Siebeck) [*Az Újszövetség krisztológiája*].

** Weltler Rezső ford. Cullmann, Oscar: *Ökumenismus im Lichte des biblischen Charismabegriffs*. In Asendorf, Ulrich – Künneth, Wilhelm (szerk.): *Leuenberg – Konkordie oder Diskordie? Ökumenische Kritik zur Konkordie reformatorischer Kirchen in Europa*. Berlin–Schleswig-Holstein, 1974, Die Spur, 15–23. FONTOS INFORMÁCIÓ: A nevezett könyv kiadói jogosultságával rendelkező személy vagy szervezet nem volt fellelhető, ezért aki ezzel a joggal rendelkezik, kérjük, haladéktalanul jelentkezzék lapunk kiadójánál!

alkotják, egy hamis egységelv kedvéért eltávolítunk. Még akkor sem szabad, ha azok az elvek, amelyekről azt állítják, hogy ezekre felépíthető egy ilyen látszategység, nem mondanak ellent az evangéliumnak, mert a kiválasztást ebben az esetben sem az evangélium határozza meg, hanem valamiféle elvont egység gondolat.

Ezzel azt állítom, hogy az egységre irányuló erőfeszítéseknek nem szabad azzal kezdődniük, hogy mindent kizárunk, ami már eleve ellentmond a fúzióknak, hanem azt mélyítjük el, ami minden egyház a saját karizmáját ismeri fel. A következőkben azt akarom megmutatni, hogy ellenkező esetben nem a Krisztusban való egységet érzük el, hanem egy olyan egyenlősít [Gleichschaltung], ami éppen a Szentlélek ellen hat, s ennek következtében éppen azt a valódi egységet zúzza szét, amelyet a Szentléleknek kell munkálnia.

Számomra az az ökumenizmus, amely az egyes egyházak megszüntetésére, azaz maradék-talan fúzióra törekszik, a keresztyén felekezetek síkján ugyanolyan nagy tévedésnek tűnik, mint a szinkretizmus a különböző vallások vonatkozásában. Ez a valláskeverék, ez a mesterségesen alkotott, sápatag vallás nem életképes. A történelem bebizonyította ezt. A vallási szinkretizmus, miután egy rövid időre az ideológiai egység tökéletes kifejeződésének tartották, eltűnt. E ténynek figyelemzetésül kellene szolgálnia minden olyan „ökumenikus” kísérlet számára, amelyek *egy olyan fúzió felé igyekeznek, melynek vége csak konfúzió lehet.* Következésképpen nem szabad, hogy az ökumenikus törekvések elsődleges célja az legyen, hogy a felekezetek feladják azokat a különleges hitbeli fogalmaikat és hagyományaikat, amelyek az egyes egyházakat megkülönböztetik egymástól; ellenkezőleg: ezeknek a sajátosságoknak az elmélyítésére és

olyan fúzió felé igyekeznek, melynek vége csak konfúzió lehet.

gazdagítására kell törekedni. Bizonyos, hogy szükség van e sajátosságok megtisztítására. Egyes torzulások megszüntetésének azonban éppen ebből a megtisztítási törekvésből kell kiindulnia, s nem fordítva, a megtisztítási törekvés nem indulhat ki minden sajátos vonás elvi kizárásából.

Lehet, hogy ez a követelmény paradoxnak tűnik, s szembemegy a modern tendenciák adataival. Itt azonban először is meg kell jegyeznünk, hogy amit az előbbieken sajátosságnak nevezünk, az keresztyén értelemben karizmaként, azaz a Szentlélek ajándékaként jelentkezik. Természetesen számításba veszem, hogy nem minden sajátosság karizma. Vannak torzulások. Még egy olyan sajátosság is, ami kezdetben igazi karizma volt, idővel megromolhat. *A Szentlélek mellett mindig működnek más lelkek is az egyházakban.* Egyelőre azonban nem akarjuk még azt a kérdést felvetni, hogy mi a kritériuma egy karizma valódiságának; megválaszolásához arra van szükség, amit Pál a „lelkek megkülönböztetés[nek]” nevez [1Kor 12,10]. Először inkább azt a sajátosságot vesszük szemügyre, hogy ez [ti. a lelkek megkülönböztetése – ford.] az egyik legitim kifejezés annak a bőségnek a vizsgálatához, amelynek túlradó gazdagsága csak sokféleségben jelenhet meg. Így beszél Péter első levele ποικίλη χάρις [τοῦ] θεοῦ-ról [poikilē kharisz tu theu – 'Isten sokféle kegyelme'] (1Pt 4,10).

Egy korábbi cikksorozatomban az igaz és hamis ökumenizmus problémájának kérdését az egyháztörténet szempontjából tárgyaltam. Itt magára a Szentlélek, illetve a karizma bibliai fogalmára nyúlok vissza, hogy megmutassam: egy egyenlősi értelmében vett, az egyes egyházak sajátos lelki ajándékairól lemondó ökumenizmus ellentmond mindannak, amit az Újszövetség tanít nekünk a Szentlélek egyesítő munkájáról Krisztus egyházában.

Az egész Újszövetség beszél a Szentlélek adományairól. Amit Pál és Péter 1. levele karizmán ért, már Jézus talentumokról szóló példázatában kirajzolódik. A talán legfontosabb igehely e tekintetben 1Kor 12,4kk. Róm 12,3kk.-kel együtt egyszersmind egyike az egyház egységéről szóló alapvető szövegeknek. Ez, a karizma és egység közötti szoros kapcsolat már önmagában is elegendő utalás lehetne arra, hogy nem szabad az egységet az egyházak fúziójában keresnünk.

Az 1Kor 12,4kk.-ben olvasható fejtegetések teljesen az egyházban levő szolgálatok sokféleségének vannak szentelve (28kk.). Ez a sokféleség megfelel az egyház valamennyi tagjának adományozott karizmák sokféleségének. Az egyház egysége csak ebben a sokféleségben jut kifejezésre. „A kegyelmi ajándékok között ugyan különbségek vannak, de a Lélek ugyanaz.” (4) Az apostol egymás után sorolja fel ezeket, a Szentlélek által kiosztott ajándékokat: van, aki „a Lélek által a bölcsesség igéjét kapta, a másik az ismeret igéjét, [...] a másik [...] a gyógyítások kegyelmi ajándékait[, ... v]an, aki a prófétalást[, ...] van, aki [...] a nyelveken való szólást, vagy pedig a nyelveken való szólás magyarázását kapta.” [8–10] Mintegy vezérmotívumként [*Leitmotiv*] szólnak az igék: ugyanaz a Lélek, egy Lélek, amelyek megfelelnek a további megfogalmazásoknak: ugyanaz az Úr, ugyanaz az Isten (6).

Mindezek szerint tehát az egyháznak – mint Krisztus testének, a Szentlélek munkája színterének – legbelső lényegéhez tartozik, hogy olyan elemekből áll össze, amelyeknek a funkciói nem azonosak, jóllehet ugyanazon Lélek által és az egészre nézve hatnak, amelyben e Lélek egysége jut kifejezésre. „Mert a test sem egy tagból áll, hanem sokból.” (12,14) A láb nem azonos a kézzel, a fül sem a szemmel – írja az apostol.

Ez azonban azt jelenti, hogy a Szentlélek, aki – akárcsak Isten – egy, cselekvésében mindig sokfélévé alakul, és hogy éppen ez a sokfélévé alakulás és tagozódás az, ami az egységet teremti. Ez a Szentlélek paradoxonja az Újszövetségben. Nincsen az Újszövetségben a Szentléleknek egyetlen megnyilvánulása sem e nélkül az egyidejű kettős mozgás nélkül az egyesek, illetve azok egysége felé. Ahol a Szentlélek munkálkodik, nincs egység sokféleség nélkül, és sokféleség egység nélkül. A Szentlélek egyesíti és nem uniformizálja a különböző tagokat. Egyesíti őket,

de úgy, hogy – ezzel ellenkezőleg – fenntartja a sokféleségüket is. Még akkor is megmarad ez a kettősség, ha a végső cél lebeg szemünk előtt. Ez az egyház paradoxonja is, amely a Szentlélek paradoxonjához kötődik. Ezért azután az egy-

ház is a tagjai között az egységet munkálja, nem az uniformizálást.

Amikor az Újszövetség a Szentlélekről beszél, egyszerre használ olyan kifejezéseket, amelyek az egységet jelentik, mint a ἐνότης [henotész – 'egység'] (Ef 4,3), és olyanokat, ame-

A Szentlélek egyesíti

és nem uniformizálja a különböző tagokat.

lyek különböző elemek sokféleségét és elosztását jelölik: διαίρεσις [diairesisz – ’különbség’] (1Kor 12,4), μερίζειν [merizein – ’osztani, juttatni’] (Róm 12,3), μερισμοί πνεύματος [meriszmoi pneumatosz – ’a Lélek szétszótott ajándékai’] (Zsid 2,4).

Jellemző módon mindkét szócsoport ugyanarra a célra tekint: az egységre. Azt jelentené ez, hogy a tagok mindegyike a Szentlélek teljességének csak egy parcelláját birtokolná, s ezért nem részesülne annak teljes gazdagságában? Ha így volna, ez azt jelentené, hogy a Szentlélekre olyan kategóriákat alkalmaznánk, amelyek csak az emberi szférához tartoznak. A Szentlélek ezzel szemben úgy cselekszik, hogy minden alkalommal *minden egyes karizmában egész gazdagsága* jelen van. Így ebben a vonatkozásban is ugyanaz a paradoxon érvényesül.

Az emberi alaphűn a karizmával szemben abban áll, hogy a Szentlélek egyéni kibontakozásából, azaz a karizmák különbözőségéből indítékot csinált az elszakadásra. Az egyház egysége szétrombolásának az eredete és oka ebben a bűnben van, amely ebben az értelemben valóban Szentlélek elleni bűn [vö. Zsid 10,29], nevezetesen működési módjának legbelsőbb lényege elleni bűn. Az egység megnyilvánulása helyett a karizmák különbözősége indokká vált a gögősségre, féltékenységre, meghasonlásra és elszakadásra. Így mindenki bezárkózik abba, ami a karizmája volt, és ebben a fölényeskedésben lenézi és tagadja a másik karizmáját, s végül olyan messze megy, hogy harcol is ellene. Így keletkeznek a szekták. Az egység szét van rombolva, és az a karizma, amely eltávolodott a minden karizmát összekötő eredetétől, megszűnik karizmának lenni.

Ahelyett, hogy Isten adományának tekintenék, ezután emberi érdemnek tulajdonítják. Ahelyett, hogy az embert isteni eredete felé fordítaná, a karizma így személyi kultuszhoz vezet. Innen vannak a konfliktusok, amelyek a keresztyén egyházban az első órától kezdve megjelentek. Az emberek csodálkoztak azon, hogy ezekben az első gyülekezetekben – amelyek keletkezésüket a Szentlélek működésének köszönték, aki olyan érzékletesen megnyilatkozott nekik – az apostoli kor emberei között ilyen sajnálatos konfliktusok támadhattak: Barnabás, János, Márk, Pál, sőt még Pál és Péter között is. Ezek a viszálykodások azután különböző csoportok között is kitörnek: a hellenisták (pogánykeresztyének) morgolódnak a zsidókra (ApCsel 6,1), s látni fogjuk, hogy az egyház egysége széthullással fenyeget. A Szentlélek egyesítő ereje az őskeresztyénségben még túl erős ahhoz, hogy az egység már akkor ténylegesen megszűnjék, de a szétszakadt egyházak leendő problémái már akkor jelentkeznek.

Mielőtt azonban a bibliai karizmafogalmat a keresztyén közösségekre, az egyházakra alkalmaznánk, már most leszögezzük, hogy az ellen az emberi bűn ellen, amely a karizmát az ellenkezőjére fordítja, az igazi gyógyszer semmi esetre sem állhat a nivellálásban, a fúzióban, mert az csak uniformizálódáshoz vezetne. Ez annyi, mint az ördögöt Belzebubbal kiűzni. Mert a karizmák nivellálása, egysíkúvá tétele azok elnyomásával lesz egyenlővé. A karizmákat nem lehet megerősokolni úgy, hogy részben „körülmetéljük” őket, hogy kölcsönösen egymáshoz illeszthessük őket. Ahol ezzel a hamis gyógymóddal harcolnak a szakadás ellen, ott lerombolják a karizmát, s utána ez oda vezet, hogy más normákat keresnek a szekularizált világban, amelynek már semmiféle keresztyén karaktere nincsen.

A karizma lényegével szemben tanúsított ugyanezen értetlenség az alapja egyrészt annak a törekvésnek, amely a karizmákat teszi a konfliktusok okává, másrészt pedig az egyenlősdiének, amely elűzi a Szentlelket. Mindkét esetben eltűnik a karizma és vele együtt a Szentlélek, aki az egyházat alakítja. Ami megmarad, az az első esetben az egyes tagok közötti szakadás, akiket a féltékenység és gyűlölet választ el egymástól, a második esetben pedig egy olyan egyformaság, ami tartás nélküli, mesterséges egység.

Pontosan ugyanezen a módon jelentkezik a karizma problémája a lokális egyházak egymás közötti viszonyában, illetve a különböző irányzatok, a keresztyén hit típusainak kölcsönös viszonyában.

Az *egy* egyház különböző gyülekezetek sokféleségéből áll össze, amelyek mindegyike megkapta a maga különleges karizmáját, és ez nemcsak a különböző helyi egyházakra érvényes, hanem a különböző teológiai és vallási irányzatokra is. Már az Újszövetségben is a keresztyénség különböző típusaival találkozunk,

az Újszövetségben is a keresztyénség különböző típusaival találkozunk, amelyek kölcsönösen nem kizárják, hanem kiegészítik egymást

amelyek kölcsönösen nem kizárják, hanem kiegészítik egymást: a szinoptikus, a jánosí és a páli típusal. Itt is először csak az igazi keresztyénség irányzatait vesszük szemügyre anélkül, hogy máris felvetnénk az emberi torzulások kérdését.

E három legfontosabb típus mindegyike, amelyhez továbbiakat is hozzáfűzhetnénk, az evangélium egyik oldalát jeleníti meg anélkül, hogy annak teljességét megtörné. Ellenkezőleg, ez a teljesség átsejlik minden olyan kifejezési formán, amelyet karizmatikusnak nevezhetünk. Mindazonáltal itt is újra meg újra fenyeget az emberi gyengeség, hogy az, aminek lelki gazdagság forrásának kellene lennie, teológiai vitákra ad alkalmat. Az Újszövetségben több helyi gyülekezeetről hallunk, melyek mindegyike különleges karizmával rendelkezik, de ezek egyike sem kérdőjelezi meg az egyház egységét. Ez megmutatkozik abban a tényben, hogy az apostol nem a korinthusi egyházzal beszél, hanem „az Isten gyülekezetéről, amely Korinthusban van” (1Kor 1,2). Minden helyi gyülekezetben az egyház a maga teljességében van jelen. Ebben a megszólításban szinte klasszikus kifejeződését találjuk annak az egyidejű kettős mozgásnak, a különbözőségnek és az egységnek, amelyet ebben a dolgozatban be akarunk mutatni.

Így ad hálát Pál apostol a thesszalonikai gyülekezetnek szóló írásában hitükért, szeretetükért és reménységükért (1Thessz 1,3), s azután a levél a reménységgel foglalkozik közelebbről. Az a tény azonban, hogy a reménység egyetlen gyülekezet különleges karizmája, semmiképpen nem

jelenti azt, hogy ez a többi gyülekezetben nincs meg, s ez érvényes minden más karizmára is. A korinthusi gyülekezettel kapcsolatban az „ismeret” és a „logosz” adományát emeli ki (1Kor 1,5). Jóllehet ezt a korinthusi gyülekezetre oly

Minden helyi gyülekezetben az egyház a maga teljességében van jelen.

jellemző két adományt külön megemlíti, hozzáfűzi, hogy „nincs hiányotok semmiféle kegyelmi ajándékban” (7). A filippi levélben az apostol azt hangsúlyozza, hogy „közösséget vállaltatok az

evangéliummal” (1,5), s megemlíti még külön a szeretetüket (9) is. A jeruzsálemi gyülekezettel kapcsolatban a Szentlélek kitöltésének kiinduló pontjáról szólva emlékeztet arra a szerepre, amelyet a gyülekezet különösen is a lelki javakkal (πνευματικά [pneumatika]) kapcsolatban játszik (Róm 15,27).

Ezek az adományok Pál különböző leveleiben általában hálaadásának és sokasodásukért mondott imádságának tárgyai. A levelek fő tartalma ezekkel a karizmákkal szokott kapcsolatban állni, s az apostol azon fáradozik, hogy minden tisztátalan elemtől megszabadítsa őket, ahogy az a thesszalonikai levelekben a reménységre vonatkozóan történik.

Egy és ugyanazon helyi gyülekezeten belül is előfordult a Lélek hatásának többszörös meghasadása, nemcsak egyének vonatkozásában, hanem csoportokban is. Az apostol által kárhozottatott sajnálatos pártoskodásnak Korinthusban (1Kor 1,10kk.) e csoportok legitim karizmái szolgáltak alapul. Bizonyára voltak olyanok, akik saját lelki ajándékukból olyan rossz szokást csináltak, hogy végül azt mondták: „»Én Pálé vagyok«” [1Kor 1,12] – kezdetben azon legitim cél által lelkesítve, hogy elsősorban a pogányok számára is megnyílt kegyelmet prédikálják, ahogy azt Pál prédikálta. És voltak olyanok is, akik saját lelki ajándékukból olyan rossz szokást csináltak, hogy végül azt mondták: „»én Apollósé [vagyok]«” [1Kor 1,12] – kezdetben ugyanazon karizma birtokában, mint Apollós maga; ők a Krisztusban való hitet elméleti síkon akarták elmélyíteni, és így az értelmiséghez közel hozni. Azoknak pedig, akik visszaélve helyzetükkel, azt mondták: „»én Kéfásé [vagyok]«” [1Kor 1,12], – úgy tűnik – arra volt különleges képességük, hogy az evangélium és az Ószövetség közötti folytonosságot hirdessék. Azt azonban, ami eredetileg karizma, tehát az egység alapelve volt, az emberi gyengeség hamarosan veszekedések, meghasonlások, sőt olyan pártok kialakításának indítékává tette, amelyek féltékenykedtek egymásra, és kölcsönösen egymás kizárására törekedtek. Ahelyett, hogy különleges adottságaikat az egységet biztosító karizma szempontjából nézték volna, a pártok a vezetőik emberi érdemeinek tulajdonították azokat: a Szentlélek helyére személyi kultusz lépett. Ez már nem egység volt a Lélek ajándékainak sokféleségében, hanem szakadás.

A Pál és a jeruzsálemi zsidókeresztyén vezetők közötti nézeteltérések már azzal fenyegettek, hogy a hamis testvérek befolyására kiéleződnek, és szétrombolják az egységet, amikor Jeruzsálemben az első zsinatra, az ún. apostoli zsinatra összejöttek (Gal 2,1). Az, hogy akkor sikerült elkerülni a törést, éppen azért történt, mert a jeruzsálemi előjárók, ahogy azt az apostol nyomatékkal mondja, „felismerték a nekem adott kegyelmet” (χάρις [kharisz]) [Gal 2,9]. Ezért tudtak úgy elválni, hogy kezet nyújtottak egymásnak. Amíg minden csoport a saját maga és mások különlegességét a karizma nézőpontjából nézi, a törés elkerülhető azon veszély ellenére is, amely az egységet állandóan fenyegeti a gögre és féltékenységre való emberi hajlandóság miatt.

Pál különbséget tudott tenni a karizmatikus sajátosság és az emberi bűn által okozott szektásodás között. Nem esett felületes pluralizmusba, aminek semmi köze sincs a keresztyén

féltékenykedtek egymásra, és kölcsönösen egymás kizárására törekedtek.

univerzalizmushoz. Megértette, hogy a keresztyén gyülekezetben a nyíltságnak csak egyetlen dolog szab határt. Kész arra, hogy azoknak, akiket hitben gyengéknek nevez, addig engedményeket tegyen, amíg meg van győződve arról, hogy ezzel segíti őket, hogy hitüket és karizmájukat megőrizték. Ezzel szemben semmiféle engedményt nem ad azoknak, akiket „áltéstvéreknék” [Gal 2,4] nevez, és akik őt mindenhová követték, hogy művét szabotálják. „Ezeknek egy pillanatra sem engedtünk, hogy az evangélium igazsága megmaradjon számotokra.” (Gal 2,5) Az „evangélium igazsága” kell, hogy a határkő legyen, amely az ökumenizmust meggátolhatja abban, hogy hamis útra tévedjen (vö. 1Jn 4,1kk.).

Azon múlik tehát a dolog, hogy minden csoport – éppúgy, mint minden egyes tag – felismerje a maga karizmáját. Az első korinthusi levélben Pál a „lelkek megkülönböztetését” (διὰκρισις [τῶν] πνευμάτων [diakriszisz tón pneumatón]) is a karizmák közé számítja (1Kor 12,10). A thesszalonikaiakat éppen a Lélek megnyilvánulásaira nézve emlékezteti arra a kötelességükre, hogy mindent „vizsgálja[nak] meg” (δοκιμάζειν [dokimazein]; 1Thessz 5,21).

Bizonyos, hogy az igazi karizma és a torzulás közötti különbségtétel mindmáig nehéz problémát jelent. Így a protestánsok gyakran torzulást látnak a katolikusoknál ott, ahol ők abban a tudatban vannak, hogy karizmájuk van, és megfordítva. Ennek ellenére az ökumenikus párbeszéd sokat nyerne azzal, ha mindkét oldalon valóban erre a karizmafogalomra koncentrálnánk, és mielőtt negatív ítéletet hoznánk, legalábbis őszintén törekednénk arra, hogy karizmatikus elemet találjunk abban a sajátosságban, amelyről úgy hisszük, hogy el kell ítélnünk. Az előzőekben idézett igehelyen, az első thesszalonikai levélben Pál nem azt mondja, hogy mindent kritizáljatok, hanem azt, hogy mindent vizsgáljatok meg. Az a görög ige, amit az apostol itt használ (δοκιμάζειν [dokimazein]) – ellentétben a másikkal, ami kritizálást jelent (κρίνειν [krinein]) – elsősorban a pozitív méltatásra irányul, és csak másodsorban jelenti az illegitim elemek elvetését.

Valamennyi egyház részéről hűség a saját karizmához és tisztelet a többi egyház karizmája iránt: ebben a szellemben kellene az ökumenikus párbeszédet folytatni. Ez az a tanítás, amelyet az Újszövetségből meríthetünk, s amely alapján annak idején a már fenyegető szakadást el lehetett kerülni. A rá következő időben azután megtörtént a szkizma. Ma mindkét részről az egység visszaállítását keressük. Mindazonáltal félek attól, hogy az ökumenizmus műve kárt szenved, ha a külön élő egyházak nem abból indulnak ki, hogy pontosan számba veszik a saját karizmájukat és a többiekét is.

Ezért fel kellene hagynunk azzal a vélekedéssel, hogy azzal tanúsíthatunk ökumenikus lelkületet, ha az egyházak sokféleségét *önmagában* olyan rossznak tekintjük, amely az isteni akaratnak, a Szentléleknek és az egységnek ellene dolgozik. Épp ellenkezőleg, a sokféleség az egyházi élet minden vonatkozásában soha nem szakadást jelent, hanem lelki gazdagodás forrása és az egység feltétele. Minden egyháznak örködnie kell a saját karizmája felett, és keresnie kell, hogy a többi egyház karizmáival való találkozásban a sajátját egyszerre gazdagítsa és tisztogassa. Így a protestáns egyházaknak, hogy megtarthassák a maguk karizmáját – ami az evangélium középpontjára való koncentráció –, a beszűkülés veszélyétől kell óvniuk azt, míg a katolikus

egyháznak, hogy megtarthassa az univerzalizmus karizmáját, a szinkretizmus veszélyétől kell óvakodnia.

A másik karizmáját tisztelni mindamellett nem azt jelenti, hogy utánozzuk is azt. Egy karizmat nem utánozunk. Ha a többieket utánozzuk, akkor túl gyakran fordul elő, hogy a karizmájuk torzulásait utánozzuk. Ez az a veszély, amelynek ma mindkét oldalon sokszor áldozatul esnek. A katolikusok a protestánsoknál nem a legjobbjukat keresik (a hit koncentrációját a központi üzenetre, a Lélek általi szabadságot a világgal

szemben), hanem az e szabadsággal való visszaélést, a rendtelenség elemeit. És megfordítva: a protestánsok ahelyett, hogy hűek maradnának a reformáció örökségéhez, a bibliai hitre való koncentrációhoz, feladják ezt az alapot, és a katolicizmusban pontosan azt utánozzák, ami azt oly gyakran eltéríti az igazi univerzalizmustól, és úgy vezeti félre őket, hogy egyrészt a szinkretizmusnak esnek áldozatul, másrészt pedig a juridizmusnak és a [túlzott] politizálásnak. Ma sok protestáns hiszi azt, hogy ezt az utat kell járnia, ami messze túlló a célon, tehát illegitim módon nyit a világ felé. Miközben feladják azt a karizmat, hogy arra koncentráljanak, ami a világ számára botránkozás és bolondság [vö. 1Kor 1,23], utánozzák azt, talán anélkül, hogy számot adnának maguknak róla; pontosan azt teszik, amit mindig szemére hánytak a katolicizmusnak: kapitulálnak a szekularizált világ bizonyos normái előtt, akár filozófiai síkon, akár szociális vagy politikai kérdésekben. Ahelyett, hogy a katolikusokat óvnák ettől a veszélytől, a protestánsok ily módon azt a további veszélyt jelentik számukra, hogy továbbmenjenek ezen az úton.

A koncentráció karizmájához hűtlen protestantizmus már nem tölti be a katolicizmus iránti karizmatikus küldetését. Éppúgy a katolicizmus sem tölti be az ő karizmája révén rá háruló küldetését a protestantizmus felé, ha utánozza annak problematikus aspektusait. Az ebből keletkező uniformitás az igazi egység végét jelenti, mivel az a karizma vége is. Az igazi egység az, amelyen belül minden egyház elismeri, hogy a másikkal is kegyelem adatott (Gal 2,9).

Jóllehet a különböző egyházak karizmái párhuzamos utakon bontakoznak ki, mégis ugyanabba az irányba küldik az egyházakat, mivel a Szentlélek nem irányíthatja őket különböző irányokba. Az utak párhuzamosak, de olyan közel egymáshoz, amennyire csak lehetséges, hogy az egyházak szorosan együttműködjenek, kéz a kézben, mint az apostolok, akik a jeruzsálemi zsinaton (Gal 2,9) elhatározták ugyan, hogy karizmatikus elhívásuknak megfelelően egyeseknek a zsidókhöz, másoknak a pogányokhoz kell menniük, de mégis a *κοινωνία* [koinónia – 'közösség'] kezét nyújtották egymásnak.

Befejezésül: egy olyan ökumenizmus, ami az egyházak fúziójának célját követi, nemcsak lerombolja a Szentlélekben való igazi egységet, hanem a különböző felekezetek keresztyénei számára kisértéssé is lesz arra, hogy feladják a hit alapjait és az egység elvét ezen kívül keressek. Csak a karizmák sokféleségének tiszteletben tartásán nyugvó ökumenizmus tud minket a Krisztusban egyesíteni, s ugyanakkor visszavezetni az összes különféle felekezetű keresztyén egyházat a keresztyén hit forrásaihoz.

A másik karizmáját tisztelni mindamellett nem azt jelenti, hogy utánozzuk is azt.

Megrövidített

Megrövidítés – ez Hrabal *Sörgyári capricciójának* eredeti címe. Az ismert filmben szanalják a sörgyári lovakat, hogy az áru teherautókon rövidebb idő alatt juthasson el a kocsmákba. Az igazgatótanács elnöke rövidebbre vágatja a bajsztát, a gondnok felesége a haját, a kocsis a ló farkát, Pepin Mariskával az asztal lábát. E sorba illeszthetnénk az *Evangélikus énekeskönyvet* is (EÉ, 1981), amelyet az énekszövegek mérete és teológiai tartalma szerint stílusosabb volna megrövidített énekeskönyvnek nevezni. (Rövidítve EÉ helyett MÉ-nek.)

Légy csendes szívvel, légy békével (EÉ 340) – éneklük a gyülekezetek Paul Gerhardt énekét a XVII. század óta. Bevezető kérdés: mi az: 15, 14, 12, 9, 5? Felelet: Paul Gerhardt ezen énekének a megrövidítése, melynek eredetileg tizenöt versszaka volt, de amely az idők folyamán, mint Nagy-Magyarország, elveszítette kétharmadát. Az 1861-es kiadásban már csak tizenkét versszak szerepel. Aki mind a tizenötöt ismeri, nem érti, miért éppen ezt a hármat hagyták ki, köztük azt is, amely az égi madarak és a kisgyermekek gondtalanságára emlékezteti a hívőket. E folyamatot az 1911-es *Keresztyén énekeskönyv* (KÉ) folytatta, amikor kilencre csökkentette a versszakok számát, végül az 1981-es *Evangélikus énekeskönyv* ötre.

Hol él maga? – szögezhetné nekem valaki a kérdést. Kinek van ma ideje, türelme, kedve az istentiszteleteken tizenöt versszakokat énekelni, énekeltetni? Felelet: a legújabb német evangélikus énekeskönyv mind a tizenöt versszakot közli! Ha már annyira rajongunk magyarként a nekünk szinte mindenben kedves németekért, ebben is követhetnénk őket!

A kevesebb több lett volna: *egyházi közvéleményünkben nem is olyan ritkán ez a mondat hangzik el, amikor hittestvéreink a lutheri reformáció kezdetének 500. – nagyon gazdag programú, időnként zavarba ejtően sokszínű – jubileumi évével kapcsolatos véleményüket összegzik. Anélkül, hogy a jubileumi esztendő részletes elemzésébe belemennénk, meg kell állapítanunk, hogy istentiszteleti életünk, lutheránus kegyességünk több fontos kérdése sem került ünneplésünk, emlékezésünk fénysugarába. De talán most, az 500+ jegyében elő lehet venni egy-két ilyen témát is. A magunk részéről ezek közé soroljuk Evangélikus énekeskönyvünk remélt – és többek szerint is időszerű – revíziójának kérdését is. Hiszen ki állíthatná, hogy a közel negyvenéves énekeskönyv nem szorul rá erre? És micsoda negyven év volt ez?!*

Ezért a 2017. évi 3. számunkban Fehér Károly Énekügyben – prózában című írását (29–32) egy olyan beszélgetéssorozat, eszmecsere kezdetének tekintjük, amellyel szeretnénk minél több testvérünket megszólítani, és véleményük elmondására kérni. Weltler Sándor alábbi dolgozata pedig minden bizonnyal erős indítást jelenthet olvasóinknak arra is, hogy az énekeskönyvünkkel kapcsolatos gondolataikat megfogalmazzák. Kérjük és várjuk hozzászólásaikat!

A szerkesztőbizottság

Érdekes, hogy a pontosságukról híres németek szintén elindultak egyszer ezen a lejtőn, igaz, az NDK időszakában. Egy röpiratszerű megsárgult kiadvány szerint, amelyet valamikor az ötvenes években Zwickauba jelentettek meg, már „csak” tizennégy versszakot nyomtattak ki. Talán az egyház hagyománya szerinti tizennégyes számmal is vigasztalni akartak? Lehet. A röpirat címe: *Vigasz a legnagyobb vész idején*. Dicséretes, hogy a meghagyott tizennégy versszakot figyelemfelkeltő címekkel látták el. Íme, néhány ezek közül! A második versszaké: „Kereszted, félelmed, nyomorúságod hamar tovatűnik”. A negyediké: „Isten tud szenvedésedről.” Ötödik: „Isten soha nincsen távol tőled.” Sajnálatos, hogy ez a kiadvány meg pont a tizenegyedik versszakot hagyta ki, aminek a szocializmus idején nyilvánvalóan politikai okai voltak. A versszak ugyanis nyersfordításban így hangzik: „Ne vedd szívedre, ha ellenséged rossz híreket költi, engedd, hadd gúnyoljon, hisz igaz Isten védi az ügyedet. Mondd: árthat-e néked megannyi felfuvalkodott hólyag? Légy csendes szívvel.”

Bach saját dallammal énekelte Paul Gerhardt énekét, egy sokkal kifejezőbbel, szöveghez illőbbel, mint a jelenlegi gyászos magyar dallam, amely inkább a beletörődés, mint a hit hangját szóltatja meg. A mi dallamunk inkább egy nagypénteki szöveghez illik. (Például a *Megállok csendben keresztfárónál* szöveghez [ÉÉ 207]. E dallam utolsó sorának moll-lejtmenete szépen „rímel” a Golgotára: „a keresztfáról.”)

Az 1981-ben ránk erőltetett, sőt erőszakolt *Evangélikus énekeskönyvnek* sok hibája van, melyeket (a teljesség igénye nélkül) most tíz pontban foglalunk össze:

- Rövid próbaidő
- Megváltoztatott kezdősorok
- Erősen megrövidített szövegek
- Átírások és hozzáköltések
- Mellőzött dallamok
- Prozódiai pontatlanságok
- Teológiai tévedések
- Megszegényített liturgia
- Túlzásba vitt ritmizálás
- Kevés magyar ének

Rövid próbaidő

Mivel tettetársként magam is bűnrészes vagyok, őszintén el kell mondanom, hogy annak idején Vas megyében csupán hárman néztük, pontosabban lapoztuk át az ÉÉ próbakiadását (írd és mondd) egy nap alatt! Nem emlékszem, hogy néhány stílári megjegyzésen kívül említésre érdemes kifogásunk lett volna ellene. Az akkori egyházpolitikai kényszer azonban tíz év múlva

Az 1981-ben ránk erőltetett, sőt erőszakolt Evangélikus énekeskönyvnek sok hibája van

megszűnt. A kilencvenes évek elején többen is fölvetették, hogy a „próbaidő” letelt, ki lehetne, kellene javítani a hibákat, de „a pesti stáb” hallani sem akart róla: Nem szabad hozzányúlni! – hördültek fel a főszerkesztők. Az új német énekeskönyv 12 év próbaidő után került gyülekezeti használatba.

Megváltoztatott kezdősorok

Nem tudom megérteni, hogy az „Ó, fő vérző sebekkel...” kezdősornál miért jobb az „Ó, Krisztus-fő, sok sebbel...” (EÉ 200) Az eredetiben nem szerepel Krisztus neve, a „Krisztus-fő sok sebbel” pedig egyszerűen kimondhatatlan a mássalhangzó-torlódás miatt. Ráadásul megint Paul Gerhardt szövegét rövidítették meg, amikor az ének tíz versszakából csak négyet hagytak meg.

Erősen megrövidített szövegek

Erről nem kell részletesebben szólni. Egyrészt, mert a bevezetőben már megtörtént, másrészt, mert a könyv szerkesztői ezt a hibát nyilvánosan elismerték, többször is.

Átírások és hozzáköltések

Ahova csak tudták, beültették a diakóniai teológia varázsigéjét: „szüntelen szolgálatban” (EÉ 223). Ezt még az idézett nagypénteki énekkel is meg merték tenni: „adj erőt érted élnem” (EÉ 200). Hát nem elég világos Urunk tanítása, aki Péter „érte élését” határozottan visszautasította? Jézus készül az életét adni, de közben Péter is késznek mutatkozik. Aztán megtagadja!

Csak egy példa az átírásokra.¹

*EG*⁹ 58,14

*Und endlich, was das meiste,
füll uns mit deinem Geiste,
der uns hier herrlich ziere,
und dort zum Himmel führe.*

EÉ 181,6

„S a legnagyobbra kérünk
Légy lelkeddel vezérünk,
Hogy útajdon járjunk
És hűséggel szolgáljunk.”

Nem szavakat, hanem tartalmat fordítunk: szabad szabadon fordítani. Itt azonban a fordító a saját teológiai meggyőződését helyezte el szövegbe. Ellenpélda az EÉ 416-os éneke (*Jöjj, hogyha bűnöm éget...*) szövegében szereplő „szolgálat” kifejezés. Egyrészt mert ott az eredetiben is

¹ *Evangelisches Gesangbuch. Für Gottesdienst, Gebet, Glaube, Leben.* München–Weimar, 1994, Verlag Evangelischer Presseverband f. Bayern e. V. – Wartburg Verlag.

benne van, másrészt, mert abban az összefüggésben teológiai is vállalható. Nem úgy az *EE* 223 (*Jézus él, én is vele...*) 2. versében, ahol ez áll: „Szüntelen szolgálatban: / Ez az én bizodal-mam.” Hát nem sokkal szebb és pontosabb lenne, ha így énekelnénk: Istennél van jutalmam, / Ez az én bizodal-mam?

Ilyen hamisításokat hozzáírt versszakokkal is el lehet követni. Senki nem tilthatja meg, hogy akit a Lélek indít, egy énekhez újabb versszakot, versszakokat költjön. Luther és társai nem egyszer ezt cselekedték. Ki emelne kifogást az *EE* 232-es (*Jer, kérjük Isten áldott Szentlelkét...*) vagy az *EE* 259-es (*Ó, maradj velünk, Krisztusunk...*) énekek szövege ellen? Ezzel szemben az *EE* 213-as (*Krisztus feltámadt...*) és az *EE* 291-es (*Adj békét a mi időnkben...*) énekszöveg „foltozójáról” mindez távolról sem mondható el, aki két-két versszak hozzáírásával mindket-tőnek a nyakát szegte. Miközben elismeréssel adózunk a költő nagyszerű fordításához az „Örvendezzünk, vigadjunk, Krisztus lett a vigaszunk!” (*EE* 213) sor hallatán, érthetetlen, hogy miért fordította rosszul hangzóan azt a fél sort, hogy „vége a világnak”: „[...] nincsen bűnbocsá-nat”? Nem beszélve arról, hogy a magyartalan fordítás egyúttal súlyos, az eredeti szöveget és a szerzői szándékot teljes mértékben figyelmen kívül hagyó teológia ferdtítés is.

Mellőzött dallamok

Az *Úr Jézusunk, fordulj hozzánk* (*EE* 279) dallama „mindent visz”, pedig létezik ám tartalmi, teológiai prozódia is! Vannak szövegek és dallamok, amelynek párosítása „vadházasság”. A *Légy csendes szívvel* (*EE* 340) nem gyászének. Bach dallama a zenei hangsúlyt az első szóra helyez-te: „bízál ember az Istenben”. A jelenlegi dallam ezzel szemben (prozódiailag is helytelenül) „az Istenben”, tehát a névelőt hangsúlyozza. Az *EE* 192-es énekének (*A próféták megmondották...*) a gyülekezetekben máig ismert magyar dallama is van, amely Kapi Gyula korálkönyvében még megtalálható. Hová lett? Az úrvacsorai énekké (*EE* 305) előléptetett karácsonyi éneket (*EE* 150) is ugyanerre a dallam-kaptafára húzták. Miért? Akiknél az úrvacsora nem áldozat, hanem felülről való mennyei étel és ital, azoknak miért nem volt jó Luther szépségesen ereszkedő, mennyből jövő dallama? Továbbá sok más énekünknek van ismert, eredeti dallama, némelyik-nek kettő is, amelyeket nem kellett volna sutba dobni; különösen azokat nem, amelyeket Bach írt. Így például az *EE* 374-es (*Ó, segíts, Jézus...*) énekét sem a neki szerzett két eredeti dallam valamelyikével társították, ezért is kellett aztán az egyes versszakok utolsó sorának szövegét megismételteni. Pedig a másik két eredeti dallam Sopronban és Ágfalván máig közkézen forog. A régi korálkönyv még mindkettőt ismerte és közölte. Ha az új német énekeskönyv megfelelő-nek tartotta ennek az éneknek az eredeti dallamát, nekünk miért nem volt jó?

Külön bekezdést érdemel a *Bizony betelik az idő...* (*EE* 502) dallama. Amikor a napkeleti bölcsek Jézus előtt leborultak, Bach ezen a dallamon szólaltatja meg Paul Gerhardt énekét: *Ím, jászlad mellett térdelek...* (*EE* 161) Pedig Bachnak erre a szövegre saját dallama is volt, mégsem a magáét foglalta bele a *Karácsonyi oratórium* című művébe! Az *EE* 501-es énekét – *Midőn eljön az én óráim...* – szintén erre a dallamra húzták rá, miközben Bach egy sokkal

hozzá illőbb dallamon szólaltatja meg a szövegét. Általában is igaz: a Bach által írt és használt dallamokat, főleg azokat, amelyek a két passióban és a kantátákban is szerepelnek, nagy vétek volt be nem emelni a repertoárba!

Prozódiai pontatlanságok

Lehet, hogy nincs igazam, de ebből a szempontból nekem már az *EE* 40-es (*Jer, dicsérjük Istent...*) éneke sem tetszik. Nem szeretem sem a „jük Istent”, sem „cső dolgot”. Hát nem volna szebb, ha így énekelnék: „Jer, Istent dicsérni / Szívvel, szájjal, lélekkel. / Nagy nevét hirdetni, / Ki jót tesz mindenekkel?” Nem egy református zsoltárt is a rossz prozódia tesz már-már énekelhetetlenné – ha ragaszkodunk a ritmikus, nem kiegyenlített énekstílushoz. Az *EE* 321-es éneke (*Szívemet hozzád emelem...*) igazi prozódiai és teológiai „nyelvtekerészeti haszfekvenc”. Van ének, ahol szinte magától adódik a helyes prozódia, mégsem találtak rá a szerkesztők. Ha már valaki mindenáron ritmizálni akar, találja ki a legjobb megoldást! *A Maradj meg kegyelmeddel...* énekből a ritmizálás miatt lett *Légy velünk kegyelmeddel...* (*EE* 277) Az eredetihez jobban illett volna: „Ó, maradj kegyelmeddel”. Egy mély kezdőhanghoz inkább az „ó”, mint az „é” illik!

Teológiai tévedések

Az egyik ilyen hiba Luther híres énekének, az *EE* 433-asnak (*Ez a szent tízparancsolat...*) a helye. A felületes szemlélő akár bűnbánati éneknek is nézhetné, hiszen az *EE* 432-es (*Kínok árnyékaiból...*) még bűnbánati ének. A könyv szerkesztői azonban a Keresztyén élet fejezet első énekévé léptették elő, ami a törvény harmadik használata! A korszellem sokakat megszádított, de azt még a mi derék németjeink sem merték megtenni, hogy ne a bűnbánati énekek közé tegyék.

Az *EE* 356-os (*Igen, Atyám...*) éneke az első hitágazattal juttatja az embert a mennybe, teljesen fölöslegessé téve az utána következő Jézus-éneket. Ha Isten tár kaput megfáradt gyermekeinek, miért kellett Jézusnak eljőnnie a földre, és értünk kínhalált szenvednie? Minek utána az egy csokorba kötött néhány Jézus-ének, minek a *Jézus, te égi szép...* (*EE* 389)? Továbbá az adventi, karácsonyi, böjti, nagypénteki, húsvéti, mennybemeneteli és pünkösdi szövegek nem Jézus-énekek?

Sajnos a nagyon kedvelt *EE* 280-as (*Itt az Isten köztünk...*) ének sem hibátlan: „Itt az Isten köztünk”, a reformátusoknál: „Itt van Isten köztünk”. Isten névéhez, országához nem illik sem az „itt”, sem az „ott”. Továbbá: Isten nem a „van”, hanem a „vagyok”! Ezek csak apróságok. A súlyosabb hiba a következő sor: „[...] országod munkálnom”. Isten országa már a világ kezdete előtt készen volt. Tilos bármit is hozzátenni, munkálni rajta! A gyermekei nincsenek készen Isten országának, nekik van szükségük munkálásra! Ismét felütötte a fejét a Péter-kór! Amit Isten igéje szeretne elvégezni rajtunk, azon mi, a kontárok szeretnénk bütykölni.

Végül az *EE* 448-as (*Mit használ keresztyénységem...*) ének ismert sora: „Mit használ énném a hit...”. Zsidók, mohamedánok, római katolikusok, a szolgálat teológiájának szerelmei ezt bármikor bátran énekelhetik, de evangélikusok soha! Mert nem a hit halott cselekedet nélkül, hanem a cselekedet hit nélkül! Nem a gyümölcs teszi jóvá a fát, hanem a jó fa terem jó gyümölcsöt.

Megszegényített liturgia

Dr. Kormos Gyula hívta föl rá a figyelmemet: ötször két liturgiával az egész egyházi esztendő elintéztetett. Pedig valamikor volt óévi, újévi, hetvened-hatvanad-ötvened és virágvasárnapi, nagycsütörtöki, nagypénteki, húsvéti, mennybemeneteli liturgia is. Ahol minden vasárnapnak megvan a maga sajátos liturgiai jellege, ott miért nem lehet azokhoz illő, testre szabott liturgikus énekeket énekelteni? Továbbá ha egy dallamra több szöveget is éneklünk, a dallamot a szövegekhez illően kellett volna meghangszerezni, ahogyan Bach tette.

Túlzásba vitt ritmizálás

Carl Philipp Emmanuel Bach Márk-passiójában *A Bárány hordja csendesen...* kezdetű korál is felcsendül – kiegyenlített ritmusban, mivel a szerző a kereszthordozáshoz nem „ugrandozó” ritmust komponált. Itt a korálszöveg súlyos teológiai mondanivalót hordoz: Isten Báránya a világ bűnét hordja csendesen a vállán! A ritmizálással inkább egy ugrabugráló kecske képét jeleníti meg előttünk a ritmikus dallam.

Kevés magyar ének

Balassi, Tinódi, Zrínyi, Kecskeméti, Kodály... És a sort még lehetne folytatni. Igaz, hogy aki sokat markol, keveset fog, de azért talán Balassi *Adj már csendességet...* énekének mégis illett volna helyet szorítani. Miért maradtak ki azok az énekek, amelyek magyar történelmi eseményekhez kapcsolódnak, Mária királyné és a gályarabok éneke? Aztán a Bach utáni nagy zeneszerzőknek is vannak igényes koráldallamaik, amelyeket megfelelő szöveggel szintén közre lehetett volna adni. Hogy egy énekeskönyvet nem lehet a végtelenségig bővíteni? Az új német énekeskönyv 1600 oldalas, a miénknek éppen a kétszerese! Tény, hogy az *EE* ebből a szempontból is megrovidítettetett. Mintha a szerkesztőknek nem lett volna kellő bátorságuk a német és szlovák mellett a magyar énekeket is kellő számban szerepeltetni...

Ne csak a rosszról beszéljünk! Az *Evangélikus énekeskönyv* imádságos része igazgyöngysor, amelynek stílusa, különösen a teológiai hangszerezése Szentlélektől áldott. (És természetesen nemcsak azokra a fohászokra gondolunk, amelyeknél szerzőjének neve is szerepel, hanem azokra is, amelyeket – ugyan névtelenül közöltek, de mint tudjuk, kivétel nélkül – Pröhle Károly írt.) Az *EE*-vel kapcsolatos kritikai észrevétel „kései sirató”; az imádságos rész dicsérete „elbocsátó szép üzenet”.

A lutheránus ikonográfia kialakulása és emlékei a XVI. században. „[...] a feszület, mely itt áll, nem az én Istenem, hanem csupán egy jel”.¹

(Oltár)képek az evangélikus templomokban és hétköznapiakban – „zum Ansehen, zum Zeugnis, zum Gedächtnis und zum Zeichen”² I.

A reformátorok világosan megfogalmazott kritikája és teológiai gondolkodása is sikeresen megjelent a művészetben. Ebben nagy szerepe volt a művészeknek is, akik képesek voltak a lutheri tanítást nemcsak a hagyományos ikonográfiai eszközökkel képből megjeleníteni, hiszen többen új formanyelv repertoárjának kialakításával kísérelték meg az evangélikus tanítások érthető közreadását.³

Hagyományos ikonográfiai témát dolgoz fel ifj. Lucas Cranach (1515–1586) Krisztus és a házasságtörő asszony történetét bemutató, igencsak kisméretű képe,⁴ amelyen felirat fut végig (1. kép). A János evangéliumában olvasható sor – „Aki bűntelen közületek, az vessen rá először követ” (Jn 8,7) – megjelenítésével a festő egyértelművé teszi a cselekményt és az éppen elhangzó mondatot. A téma nagyon népszerű és az erkölcsstan egyik fontos példázata, a keresz-

tyén bűnbocsánat képi megfogalmazása volt. A Cranach-műhelyben is több variációban megfestették,⁵ de a méretet tekintve szokatlan ez a megoldás, azonban ugyanolyan kisméretű, így valószínűsíthetjük, hogy a párja lehet, a *Krisztus megáldja a gyermekeket* táblakép (2. kép).⁶

új formanyelv ... kialakításával
kísérelték meg az evangélikus tanítások érthető közreadását.

tyén bűnbocsánat képi megfogalmazása volt. A Cranach-műhelyben is több variációban megfestették,⁵ de a méretet tekintve szokatlan ez a megoldás, azonban ugyanolyan kisméretű, így valószínűsíthetjük, hogy a párja lehet, a *Krisztus megáldja a gyermekeket* táblakép (2. kép).⁶

1 Szebik Zs. ford. Luther Márton: Prédikáció Wittenberg népének Invocavit utáni szerdára. In Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei*. 6. köt. Prédikációk. Budapest, 2015, Luther Kiadó, 227.

2 A „megismerésre, tanúságu, megemlékezésre, jelül” kifejezés Luther által, a képek hasznossága mentén megfogalmazott formulája szállóigévé lett.

3 Wisse, Jacob: *The Reformation*. In *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000. http://www.metmuseum.org/toah/hd/refo/hd_refo.htm (October 2002) (letöltve: 2018. febr. 23.).

4 1545–1550, olaj, bükkfa táblán, 15,9×21,6 cm, The Jack and Belle Linsky Collection, 1982, ltsz. 1982.60.35.

5 Id. Lucas Cranach festette a Szépművészeti Múzeum (Budapest) gyűjteményében lévő táblaképet, amely ugyancsak ezt a jelentet dolgozza fel igen hasonló beállítással, a kép kivágat szűkebb, de a kép jóval nagyobb méretű (1532, olaj, panel, 83×121 cm).

6 1545–1550, olaj, bükkfa táblán, 16,5×22,2 cm, The Jack and Belle Linsky Collection, 1982, ltsz. 1982.60.36.

A két képen az elrendezés szinte ugyanaz, ismétlődnek az alakok is: a tanítványok tükörképei a másik kép katona alakjainak és a kövezésre készülő embereknek. Az eltűzött és groteszk arcok csőcselékként, szellemileg rövidlátókként mutatják őket. Ahogy az egyik táblaképen a köveket, úgy tartja a másikon egy asszony a gyermekét. A bűnös asszony figurája is megjelenik mindkét képen, szimmetrikus elhelyezésben, így alakja a két kompozíciót is összefogja: ugyanaz az arc és öltözet, de a mozdulat is, csupán a szerepe más: míg az egyik képen katonák terelik, a másikon ő maga vezeti gyermekeit Krisztushoz. A második táblaképen is felirat fut végig: „Amikor ezt Jézus észrevette, megharagudott, és így szólt hozzájuk: »Engedjétek hozzám jönni a kisgyermeket, és ne tiltsátok el tőlem őket, mert ilyeneké az Isten országa.«” (Mk 10,14) A két képet témája teszi számunkra érdekessé, mindkettő az isteni kegyelemben való feltétel nélküli részesülést hirdeti és azt, hogy a társadalom által lenézettek Krisztus magához emeli, ő a cselekvő, az ember nem tehet az üdvözüléséért, csupán hihet benne.⁷

A képek kis mérete arra enged következtetni, hogy magánhasználatra készültek.

Az ifjabb Ludger Tom Ringnek (1522–1584) tulajdonított táblaképen a kezét áldásra emelő Krisztus körül egy donátor⁸ családot látunk (3. kép).⁹ A család nincsen azonosítva, bizonyára ahhoz a városhoz van közük, amelyet a glóbuszon látunk megfestve, és feltehetően Hamburg lehet. A képen látható feliratok az üdvösséggel és a túlvilággal kapcsolatosak, amelyeket szó szerint a Luther Márton által fordított, Johannes Bugenhagen (1458–1558) által kiadott Bibliából vettek. Krisztus családi körön belüli, közvetlen megjelenítése ugyancsak evangélikus tartalmakat fejez ki, a Megváltó hívek általi elérhetőségére utal: „»Mert ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben: ott vagyok közöttük.«” (Mt 18,20) A triptichon egy héttagú család körében ábrázolja Krisztust, s a feliratok arra utal-

ő a cselekvő, az ember nem tehet az üdvözüléséért, csupán hihet benne.

7 Andersson, Christiane D.: *Religiöse Bilder Cranachs im Dienste der Reformation*. In Spitz, Lewis W. (szerk.): *Humanismus und Reformation als Kulturelle Kräfte in der Deutschen Geschichte. Ein Tagungsbericht*. Berlin, 1981, Walter de Gruyter, 51. /Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, 51./ Wiłkojć, Ewa: *Chrystus błogosławiący dzieci Lucasa Cranacha starszego w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu w świetle badań i działań konserwatorskich. Christ blessing the children by Lucas Cranach the Elder in the collection of the Wawel Royal Castle. Study and conservation*. Kraków, 2012, Zamek Królewski na Wawelu. Waterman, Joshua – Ainsworth, Maryan: *German Paintings in The Metropolitan Museum of Art, 1350–1600*. New Haven, 2013, The Metropolitan Museum of Art, 98–102, 294–295.

8 A donátor ez esetben a festmény elkészítésére megbízást adó személyt jelenti, más esetben templomépítést, -felújítást vagy éppen a templom kidíszítését is támogathatják. Az adományozó rendszeresen megjelenítetteti magát az általa rendelt képeken, általában imádkozás közben látjuk őket a képek sarkában, a korai művészetben a szentekhez képest kisebb alakban (hieratikus ábrázolás).

9 1570–1580 k., olaj, arany, tölgy, a középső panel: 79,7×95,6 cm, a szélső panelek: 81,3×37,1 cm, ltsz. 17.190.13–15.

nak, hogy a megváltásról folytatnak diskurzust. Középen János evangéliumából olvashatunk: „»[...] mert én élek, és ti is élni fogtok.«” (Jn 14,19) A többi versrészlet *A zsoldárok könyvéből* való. A bal oldalon a „[t]eljesejdk be rajtam kegyelmed, Uram, és megígért szabadításod” (Zsolt 119,41),¹⁰ míg a jobb oldalon a „[n]incs senkim rajtad kívül a mennyben, a földön sem gyönyörködöm másban” (Zsolt 73,25) sorokat olvashatjuk. A jobb oldali szárnyon az „[e]ly dolgot kérek az Úrtól, azért esedezem: hogy a Úr házában lakhassam egész életemben; láthassam, milyen jóságos az Úr, és gyönyörködhessem templomában” (Zsolt 27,4), a bal oldali szárnyon pedig a „[f]ordítsd el tekintetemet, hogy ne nézzek hiábalóságra, a te utadon éltessem engem!” (Zsolt 119,37) részlet szerepel. (A többi felirat a családtagok életkorát rögzíti.)¹¹

A szövegek egy része kifejezetten Krisztus jelenlétére utal, ami a kompozíciót is segíthet megérteni. A szokatlan bensőséggesség – szinte összeérnek a vállak –, ahogy itt a család közegében jelenik meg, olyan, ahogyan korábban csupán az apostolok között jelent meg. Az ima gesztusa sem jelenik meg, a családtagok olyan hívőkként tűnnek fel előttünk, akiknek az apostolokhoz hasonlóan minden nap tapasztalt jelenség volt Krisztus valóságos jelenléte. Így erre utaló bibliai szakaszokat idéz fel számunkra a kép, mint az említett passzust Máté evangéliumából vagy János evangéliumának sorait: „Az Ige testté lett, közöttünk lakott” (Jn 1,14). A kompozíció és a szövegek kapcsolata ugyan világossá teszi számunkra a kép tartalmát, de funkcióját nem határozza meg. A triptichonformátum oltárookra jellemző, de bizonyos, hogy itt nem ezzel van dolgunk, az idézett szövegek az emlékezésre utalnak, így akár egy családi epitáfium képéről is szó lehet. Ez alapján az asztalra lehullott virágok az emberi lét mulandóságára utalnak.

A wittenbergi oltárt 1547 szeptemberében állították fel a városi tanács határozatára (4. kép). Id. Lucas Cranach a főképen a bibliai utolsó vacsorát ábrázolta. A tanítványok egy kerek asztal körül ülnek, élénk beszélgetést folytatnak, egymás felé fordulva. Társalgásukat nézve láthatjuk, hogy már elhangzottak Jézus szavai: „»Bizony, bizony, mondom néktek, közületek egy elárul engem.«” (Jn 13,21). Krisztus alakja nem uralja a kompozíciót, nem emelkedik a többiek fölé, dicsfény sem emeli ki. Az asztal bal oldalán ül, s bal karjával az alvó János evangélistát öleli magához. A kép izgalmas mozzanata az, ahogyan Krisztus az asztalnál ülő Júdásnak – azonosítását egyértelművé teszi a háta mögött rejtvegetett 30 ezüstöt tartalmazó pénzes zacskó – adja az ételt: ez illusztrálja az evangéliumot, hiszen az árulót a bemártott falattal jelöli ki. Az pedig, hogy nem csupán nyújtja felé az ételt, hanem kezével teszi szájába, azt is jelzi számunkra, hogy Krisztus senkit sem rekeszt ki az úrvacsorából való részesedésből. Krisztus Júdásra tekint közben, nem folyik a tanítványok beszélgetésébe. A kompozíciót visszafogott márvány architektúra, reneszánsz lodzsa fogja össze, amin át egy város látképe tárul elének.

10 A képen rosszul jelöli a sor helyét a festő.

11 Schulze, Ingrid: *Lucas Cranach d. J. und die protestantische Bildkunst in Sachsen und Thüringen. Frömmigkeit, Theologie, Fürstenreformation*. Bucha bei Jena, 2004, Quartus Verlag, 186. Waterman–Ainsworth: *German Paintings...* (5. jz.), 235–242, 319–320.

Több műalkotás, amely lutheri értelmezésben született meg, és az utolsó vacsorát ábrázolja, gyakran elhagyja a húsvéti bárány megjelenítését. Ezekon Jézus az asztalfőn ül, körülötte borral teli kelyheket látunk, a tanítványok előtt a tányérokon pedig kenyér van, abból esznek, poharukba szolgáló tölt bort egy díszes kancsóból. A mű tehát képileg szól amellett, hogy Krisztus nemcsak a kenyérben, hanem a kenyérben és a borban van valóságosan jelen. A festő a szolgáló képében önmagát örökítette meg és a tanítványok közé festette Luther Márton is, éppen hozzá fordul és tölti meg kupáját.

Krisztus *senkit sem rekeszt ki az úrvacsorából való részesedésből.*

Luther Márton az utolsó vacsora témáját ajánlotta az evangélikus templomok oltárképi témájául, így a legtöbb esetben ténylegesen ezzel a jelenettel találkozunk, hiszen az nemcsak jelkép, hanem „Jézus Krisztus URUNK valóságos teste és vére kenyérben és borban”.¹² Az úrvacsorát Krisztus alapította és rendelte el, amelyen keresztül elnyerhető a bűnbocsánat és az örök élet. Ennek megtartása pedig nemcsak az ő halálára való emlékezés, hanem a feltámadott visszajövetelére való várakozás is egyben, s nemcsak emlékezés a halála előtti utolsó estére, de előképe annak a mennyei vacsorának, amelyre eljövetele után kerül sor: „Mert valamennyiszer eszitek e kenyeret, és isszátok e poharat, az Úrnak halálát hirdessétek, amíg eljön.” (1Kor 11,26)

Az oltárkép fő jelenetét két oldalról – az oldalszárnyakon – egy-egy szentségábrázolás szegélyezi. A bal oldalon a keresztséget látjuk, az újjászületés és a közösségbe fogadás szentségét, amelyet Melanchthon szolgált ki. A jobb oldalon a gyónást, a bűnbánat szentségét¹³ örökítette meg a festő. A gyóntatást a város lelkésze, Johannes Bugenhagen végzi a képen, mindkét kezében kulcsot tart. A kulcsok az oldás és kötés hatalmának (*Amt der Schlüssel*) szimbólumai, amelyet Krisztus Péternek adott át (Mt 16,19), azonban nem személyesen neki, hanem Péternek az egész gyülekezet helyett: „Bizonny, mondom nektek: amit megkötök a földön, kötve lesz a mennyben is, amit pedig feloldotok a földön, oldva lesz a mennyben is.» (Mt 18,18)¹⁴ A képen a bűnbánat szentségének „eszköze”, a kulcsok hatalmának gyakorlási joga egy kortárs kezében jelenik meg, ami ugyancsak Luther írásának (és a pápasággal szemben megfogalmazott kritikájának) illusztrációja: a feloldozás hatalma nemcsak Péteré és utódjáié, a pápáié, hanem az egész gyülekezeté.

Azzal a megoldással, hogy Cranach a helyi egyházi gyakorlatot és közösséget foglalta képbe, megjelenítve rajta a könnyen felismerhető reformátorokat, egyfajta „kortársi realizmust” hozott létre az oltáron. Ezzel a megélt hit dokumentumává is válik a kép. A kép annak is példája,

12 Pröhle K. ford. Luther Márton: A kis káté. In *Luther Márton négy hitvallása. A keresztyén ember szabadságáról, A kis káté, A nagy káté, A keresztyén hit főtételei*. Budapest, 1983, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 97.

13 Luther Márton: Sermo a bűnbánat szentségéről. In *LVM* 6 (* jz.), 124–134.

14 Luther Márton: A római pápaságról. In Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei*. 2. köt. *Felelősség az egyházért*. Budapest, 2017, Luther Kiadó, 132.

hogy az evangélikus oltárképeken gyakran nemcsak a gyülekezet vezetői, de maga a közösség, így annak laikus tagjai is megjelennek, ott, ahol korábban csak a papság, vagy a donátorok foglalhattak helyet!

Ennek megfelelően a predellán – ami az oltárasztalon lévő polcot jelenti, amelyen az oltárkép áll, és ugyancsak festett díszítést szokott kapni – az egy évvel korábban, 1546 februárjában elhunyt Luther Márton látható, amint az eleven (!) gyülekezetnek prédikál. Ráadásul abban a templomban, azon a helyszínen, ahol még életében is oly sokszor szólt hozzájuk.

A falból kiemelkedő szószékről – amilyen a valóságban nincs az evangélikus templomokban – tanító reformátor előrszegezett ujjával a feszületre mutat. A panel kompozícióját uralja a keresztre feszített Krisztus, s a szinte teljesen homogén terem, ahol a jelenet játszódik, kiemeli alakját. A drámai hatást a szélcsendes térben is erőteljes hullámokat rajzoló drapéria fokozza. A térben lebegő keresztre feszített Megváltó kifejezi, hogy Krisztus Luther igehirdetése nyomán van jelen a gyülekezetben. A kép Luther egyik legfontosabb tanítását is kifejezi: minden igehirdetésnek Krisztusra mutatónak, Krisztust hirdetőnek kell lennie.

A kép bal oldalán jelenik meg a gyülekezet, amint Luther Márton szavait hallgatja. A prédikátor mozdulata, amellyel egyik kezével Krisztusra mutat, míg a másikat a Biblián nyugtatja, felidéri számunkra a böjti prédikációját, amelyet Wittenbergben mondott el: „[...] a feszület, mely itt áll, nem az én Istenem, hanem csupán egy jel”.¹⁵

A Cranach, illetve a műhelye által festett képek – Luther tanácsai nyomán – tökéletes képi megfogalmazásai voltak a prédikátor tanításának. A wittenbergi oltárkép, amely esszenciáját kívánja nyújtani nemcsak az evangélikus egyház tanításának, de a wittenbergi reformáció történetének is, annak emlékképpévé válik, az egyik legnagyobb megvalósulása a kép szövegnek való alárendelődésének, miközben képként is értékes marad (sőt!).¹⁶

Egy pillanatra érdemes felidézni, mi is az a történelmi háttér, amely előtt ez a kép megszületett. Amikor 1511-ben Luther Wittenbergbe került, Bölcs Frigyes választófejedelem volt a város ura, s nemcsak Albrecht Dürer és idősebb Lucas Cranach egyik legfontosabb támogatója volt, hanem Luther Mártont is segítette, védte. Az 1517. évi események után városok sora szakadt el Rómától. V. Károly nyíltan ellenséges magatartást vett fel az evangélikusokkal szemben. 1531-ben a császár erőszakossága miatt megalakult a schmalkaldeni szövetség. Ez a politikai és vallási liga éppen 1547. április 24-én szűnt meg, a mühlbergi csatavesztés miatt. Ez az év Wittenberg evangélikusainak is egyik legnehezebb időszaka volt, a császár mindent megtett az evangélikusok elsorvasztására.¹⁷ Ekkor kérték fel rá, és ekkor festette meg a reformáció egyik legfontosabb központjának és templomának oltárképét Cranach. Ekkor már Luther Márton sem élt.

15 Szebik Zs. ford. Luther: Prédikáció... (* jz.), 227. Belting, Hans: *A hiteles kép. Képviták mint hitviták*. Budapest, 2009, C. H. Beck Verlag – Atlantisz Könyvkiadó, 267.

16 Koerner, Joseph Leo: *The Reformation of the Image*. Chicago and London, 2004, University of Chicago Press.

17 MacCulloch, Diarmaid: *A reformáció története. A reformáció teljes esemény- és eszmetörténete az előzményektől kezdve, kitekintéssel a mára is*. Budapest, 2011, Európa Könyvkiadó, 415–423.

Az egy sorban megfestett témák – a keresztség, az oltáriszentség és a gyónás – olyan szentségek, amelyeket Luther *A kis kátéban* is kiemel, és amelyek a keresztyén tanítás legfontosabb tételei. Ez a három kép, három tétel mintegy szimbolikusan is a predellán és az azon megfestett áldozaton nyugszik, illetve alapszik, ahogyan Krisztus az egyház egyetlen alapja (vö. 1Kor 3,11).

Mindhárom panelen, amely az utolsó vacsorát veszi körül, egy-egy jelentős wittenbergi reformátor jelenik meg. Tehát a legfontosabb tanítások és a legfontosabb tanítók jelennek meg együtt egy oltárképen a közösség aktív prédikátoraiként. Ezzel olyan ikonográfiai eszközkészletet alakított ki a festő, ami egyszerre felekezeti és német is.¹⁸

A kortárs realizmus csúcspontjára ki íj. Lucas Cranachnak szintén az utolsó vacsorát ábrázoló képén, amelyen a tanítványok helyében reformátorok, teológusok és protestáns fejedelmek jelennek meg (5. kép). A képet a dessau-mildenseei templomnak festette 1565-ben. Krisztus balján Philipp Melanchthon (1497–1560), míg jobbán közvetlenül III. György, Dessau-Anhalt fejedelme (1507–1553) ül, aki lelkesíti szolgálatot is teljesített életében. Mellette ül Luther, s őt követi Justus Jonas (1493–1555), Johannes Bugenhagen (1485–1558) és Kaspar Cruciger (1504–1548). A bal oldalon Melanchthont Berthold Bernhardi (1487–1551), Johann Pfeffinger (1494–1573), Johann Forster (1495–1556) és Georg Major (1502–1574) követi, tehát a legtöbb szereplő a kép elkészültekor már nem volt az élők sorában. A bort felszolgáló figura a kép előtérben feltehetően maga a festő. A festő itt is azt a megoldást használta, hogy Krisztus az asztal túoldalán ülő Júdásnak szájába teszi az ételt. Júdás alakját a kutatás nem tudta azonosítani kortárs szereplővel, vele átellenben Állhatatos János szász választófejedelem ül, míg az előtérben térdeplő alak valószínűleg Johann Joachim (1509–1561), Anhalt hercege. A háttérben Wolfgang (1492–1568), II. János (1504–1551), I. Károly herceg (1534–1561), Joachim Ernst (1536–1589) és VII. Bernhard (1540–1570) jelenik meg. A két ajtóban megjelenő alak nem került azonosításra.¹⁹

A weimari templom – ide vonult száműzetésbe János Frigyes választófejedelem (1503–1554) a mühlbergi csatavesztés után – központi táblaképén a kereszt tövében sajátos *sacra conversazione* bontakozik ki előttünk (6. kép).²⁰ Az előtérben Luther az általa fordított Bibliát tartja kezében, ott kinyitva, ahol a mű Krisztus megváltó véréből szól, amely minden hívőt megszabadít bűneitől (1Jn 1,7b; Zsid 4,16; Jn 3,15).²¹ Keresztelő János a Megfeszítettre mutat, és a mellette álló id. Lucas Cranach felé fordul, aki imára kulcsolja a kezét. A festő, bár őt bízták meg

18 Belting: *A hitelés kép...* (13. jz.), 268.

19 Hönicke, Johann Christian (szerk.): *Urkundliche Merkwürdigkeiten aus der Herzoglichen Schloß- und Stadtkirche zu St. Maria in Dessau, besonders das Anhaltische Fürstenhaus betreffend*. Dessau, 1833, Fritsche.

20 *A sacra conversazione*, azaz a szent beszélgetés egy művészettörténeti ikonográfiai fogalom, amely azokat az ábrázolásokat jelöli, amelyeken Mária, kezében a gyermek Jézussal, több szent társaságában látható. A téma nagyon népszerű volt a XIV–XVI. századi Itáliában.

21 Az oldalpáron János első levele, a Zsidókhoz írt levél és János evangéliumának a témához illő, valójában nem egymást követő egy-egy igeverse szerepel, amik a kép tartalmát foglalják össze.

az oltár elkészítésével, két évvel a befejezése előtt, 1553-ben elhunyt, így fia fejezte be a művet. Apját a képből kitekintve ábrázolta, elismerve annak voltaképpen szerzőségét. Azonban nem halotti képpel van dolgunk, a festmény Cranachot a hívő keresztyén ember mintaképeként igyekszik ábrázolni, aki a kereszt alatt keres megváltást. Krisztus vére oldalsebéből nagy ívben hajára hullik, nincs szüksége közbenjáróra, a megváltó kegyelme közvetlenül éri őt.

Az oltáron Krisztus és áldozata több formában is megjelenik. A kereszt előtti győzedelmes bárányban – akire Keresztelő János áldásra emelt keze mutat – az áldozati halál Krisztusaként, míg a kép bal oldalán a halál és a gonosz legyőzőjeként, a feltámadás Krisztusaként látjuk. A bárány vállán a zászló felirata: „*ECCE AGNVS DEI QVI TOLLIT PECCATA MVNDI*”, azaz „Íme, az Isten báránya, aki elveszi a világ bűneit”.

A háttérben utalást találunk a kiűzetésre, ami a bűn jelenlétére és a közelgő üdvösségre is utal. Az isteni kegyelmet idézik meg a háttér további jelenetei is, így a pásztoroknak szóló angyali üdvözlés, valamint Mózes és az érc kígyó története, ami – és itt a festő ezt erősíti a formai egyezésekkel – előképe Krisztus megváltó keresztjének: „És ahogyan Mózes felemelte a kígyót a pusztában, úgy kell az Emberfiának is felemeltetnie” (Jn 3,14).

A képen Luther és Cranach, a két jó barát,²² vasárnapi öltözetben jelenik meg, akárha Keresztelő János prédikációját hallgatva vennének részt a festett istentiszteleten, amit nem gátol a köztük lévő időbeli távolság. Egyenrangúként, kollegiális viszonyban jelennek meg,²³ s beszélgetésük témája is világos: „[...] az ő Fiának vére megtisztít minket minden bűntől” (1Jn 1,7), és „[j]áruljunk tehát bizalommal a kegyelem trónusához” (Zsid 4,16).

A kép a mai napig eredeti helyén tekinthető meg, a Szent Péter és Pál városi templomban. A triptichon oldalszárnyain a fejedelem és felesége, Sibylle von Jülich-Kleve-Berg (1512–1554),

illetve három fiuk jelenik meg, míg a szárnyak külső oldalán Krisztus megkeresztelése és a Feltámadás jelenete kapott helyet.

Ahogy ezek a képek és részleteik egyértelműen egy-egy bibliai ígét, vagy a tanítóik prédikációit idézik fel, jól mutatják, hogy ezek az alkotások érveltek és tanítottak, s mindig készségesen alávetették magukat az ige elsőségének. *(Folytatjuk.)*

mindig készségesen alávetették magukat az ige elsőségének.

22 Barátságuk nem csupán az utókor fantáziájának műve. Luther volt Cranach lányának keresztapja. Cranach volt Luther tanúja, amikor feleségül vette Katharina von Borát. Cranach rendszeresen festett portrét a Luther-család tagjairól és magáról a reformátorról is. A festő támogatta Luther munkásságát, az ő utasításai alapján készített kifejezetten az evangélikus tanításoknak megfelelő képeket is, dolgozott annak az ikonográfiának a kifejlesztésén, amely a leginkább megfelel a *sola scriptura* elvnek. Ezek a képek a prédikáció és az evangélium fontosságát, az utolsó vacsora ünneplését fejezik ki. A nagy német mestert a reformáció festőjének is szokás nevezni.

23 Belting: *A hiteles kép...* (13. jz.), 265–269.

A tudomány időfogalma és a páli megigazulás. Kauzalitás a modern fizikában és Pálnál. I.

Bevezetés

Manapság egyenesen divat lett a természettudományok és teológia, illetve valamilyen vallás kapcsolatával, közös határterületükkel foglalkozni. Gyakran azonban vagy egyik, vagy másik terület ismeretében találni hiányosságokat. Fontos, hogy a tudományos állítások valóban tudományosak legyenek, a teológiai fejtegetések valóban kielégítsék a „teológiai” jelző alapvető követelményeit. Egy személyben fizikusként és teológusként talán szabad nyilatkoznom.

Sokan szembeállítják a természettudományt és a teológiát – e cikk arra kíván példát mutatni, hogy bár a teológia igei alapokon, önmagáért igaz, és nem szorul igazolásra a tudomány felől, mégis: a tudomány eredményei párhuzamba állíthatók a teológia tanításával, illusztrációul szolgálhatnak...

Nem könnyű a téma, hiszen a fizikai háttér megértéséhez az olvasónak legalább könnyűbúvár módján alá kell merülnie a modern fizika két fő elméletének óceánjába. Nem gondolom, hogy hallatlanul fontos területről volna szó – inkább azt, hogy akiben van rá affinitás, annak érdekesek lehetnek a teológia fizikai párhuzamai. Szellemi túlélőtúrára hívom hát a vakmerő olvasót. (Ijedősebbeknek: szellemi kalandra hívom a bátor olvasót. Félenkeknek: szellemi sétára hívom az olvasót...)

Nehéz helyzetben van nemcsak az olvasó, hanem a szerző is: miképpen lehet a fizikával közelebbi kapcsolatban nem állók számára is érthetővé tenni a fizikából származó példákat? Úgy tűnik, zsákutcába vezet az a lehetőség, hogy igyekezzem részletesen tárgyalni a fizikát, és így tegyem érthetőbbé mondandómat. Bizonyára azért zsákutca ez, mert túl sok fizikát kellene hozzá hirtelen elsajátítani egyetlen cikk

**Szellemi túlélőtúrára hívom hát
a vakmerő olvasót.**

alatt – ami természetesen lehetetlen, hiszen a szakemberek is sokkal hosszabb idő alatt szerzik meg ebbéli képességeiket. Reménység szerint járhatóbb lesz az az út, amelyen a szakmaibb részleteket mellőzve, inkább csak az egyes elméletekből származó eredményeket közlöm. Így persze az nem fog látszani, miért is van valami úgy a tudományban, ahogyan állítjuk, viszont tényközlésként nem kell küszködni a megértéssel, elegendő tudomásul venni. Bár törekszem arra, hogy minél közérthetőbb legyen mondandóm, félek tőle, hogy még így is lesznek homályban maradó részek kalandtúráim során – mégis bízom benne, hogy izgalmas és élvezhető lesz az út. Összesítve: remélem hát, hogy érdemes végigolvasni írásomat azon teológiai gondolatokért, amelyeket csemegézhetünk belőle.

E cikk gyökere rendszeres teológiai szigorlati dolgozatom egyik fejezete. Később ez alapján készítettem LMK-előadást. Ennek írott változatát frissítettem és bővítettem némely ponton, miközben a fizikai részleteket igyekeztem minimálisra csökkenteni. Régi téma hát ez számomra, mégis aktualitást adhat a jó két évtizedes munka leporolásának és renoválásának a reformáció fél évezredes emlékünnepe, hiszen a lutheri tanítás szíve közepe, a megigazulás témája csendül fel általa – a modern fizikával összefüggésben.

A bálványok elhagyása

Az idő fogalmának alakulása a modern tudományban megváltoztatta a fizika kauzalitásról (okságról, az ok-okozati törvényszerűségekről) alkotott elképzelését. Az új kép egy érdekes párhuzamát figyelhetjük meg Pál teológiájában.

aktualitást adhat a jó két évtizedes munka leporolásának és renoválásának a reformáció fél évezredes emlékünnepe

A modern fizika rámutat arra, mennyire meg tud változni elképzelésünk a természet világról, amikor egy – a kísérletek által kikényszerített – új elmélet alapjaiban változtatja meg a tudományt, és a régiből csak romok maradnak,

amelyek azonban szükségesek ahhoz, hogy az új ráépülhessen. A megtérésben is történik hasonló: az embernek újjá kell születnie, meg kell változnia gondolkodásának (hiszen ezt is jelenti a **metanoia** [μετάνοια]), mégis magában hordozza régi élete romos maradványát.

Úgy is mondhatnám: el kell hagynunk dédelgetett bálványainkat mind a tudomány, mind a hit terén. Bizony, nemcsak lelki életünkben, hanem a fizikában is le kell vetkőznünk a „bálványokat”, a hamis elképzeléseket, a „józan ész” logikus következtetéseit, mert ezeket a valóság (a kísérlet) sokszor megcáfolja. Ezt mutatta a XX. század fizikája. Újra és újra rá kell jönnünk, hogy Isten sokszor egészen másképp munkálkodik, mint mi azt elképzeljük, elvárjuk.

A fizika is, a teológia is megváltoztatja gondolkodásunkat. A relativitáselmélet az időfogalmunk megváltoztatását követeli, és számomra ezt követeli a héber nyelv is. A kvantumelméletben fel kell adni a klasszikus (newtoni) fizika fogalmait, mert a kísérletek arra utalnak, hogy azoknak nincs értelme ebben a formában. Közelítésként persze használjuk őket, mert a tér, az idő klasszikus fogalma és általában a newtoni világkép annyira belénk vésődött életünk legkorábbi tapasztalatai óta, hogy másképp semmit sem tudnánk mondani a természetről. Istennel kapcsolatban is tudatában kell lennünk, hogy emberi fogalmaink csak közelítőleg igazak, képszerűen használhatóak! Az értelem, a logika Isten igéjének és kinyilatkoztatásának van alárendelve, és ha ezt elfelejtjük, könnyen zsákutcába juthatunk.

A speciális relativitáselmélet, avagy az idő „összehúzódása”

A klasszikus fizika az Isaac Newton által kidolgozott alapokon nyugszik. Legfőbb elemei a mindannyiunk által jól ismert három axióma, miszerint minden magára hagyott test (azaz amelyre sem-

mi nem fejt ki erőhatást) megtartja egyenes vonalú egyenletes mozgását; ha pedig erő hat rá, akkor az tömegével fordított arányú gyorsulásra készíti (az $F=m \cdot a$ képlet szerint); végül pedig egy erőnek mindig azonos nagyságú de épp fordított irányú erő az ellenhatása (ez a rakétaelv alapja). E newtoni fizika szerint minden folyamatot teljességgel le lehet írni az *abszolút tér* és a szintén *abszolút idő* segítségével, amelyek egymástól (és tőlünk, megfigyelőktől) teljesen *függetlenek*.

A XIX. század végén azonban már bizonyos előjelek utaltak arra, hogy ez esetleg még sincs így. A fizikában a kérdéseket végső soron a kísérletek döntenek el. Ezek ismeretében jutott Einstein arra a gondolatra, hogy új elméletre van szükség.¹ A kísérletek tanúsága alapján semmi mást nem tudunk, mint hogy *a fény sebessége mindenki számára ugyanaz*, nem változik, ha mi mozgunk is. Ez lett hát a speciális relativitáselmélet alaptétele. (Felfedezhetünk némi hasonlóságot azzal, ahogyan Isten változhatatlan.) Most már „csak” matematikára van szükség ahhoz, hogy megnézzük, milyen eredmények következnek az alapfeltevésekből.

Abszurd vagy sem, az lett az eredmény a speciális relativitáselméletben, hogy egy hozzánk képest mozgó rendszerben nemcsak változnak a méterrudak hosszai és az idő múlása is, hanem végső soron hely és idő még keveredik is egymással. Két esemény, mely nekem egy időben, de különböző helyen zajlik le, a hozzám képest mozgó megfigyelőnek nemcsak különböző helyen, de különböző időben is történik. Ezért beszélnek a relativitáselmélet óta téridőről.

E tapasztalatok fényében már a fizikusok sem mondhatják, hogy a *Bibliában* elfogadhatatlan, tudománytalan az a kijelentés, „**hogy az Úr előtt egy nap annyi, mint ezer esztendő, és ezer esztendő annyi, mint egy nap.**” (2Pt 3,8) Hisz épp ezt állítja a relativitáselmélet is: két esemény között eltelt időtartam eltérő lehet, ha egy másik rendszerből nézzük – igaz, ahhoz, hogy egy nappá rövidüljön ezer év, nem kevesebb, mint a fénysebesség 99,999999996%-val kell szárguldanunk! Azt kell tehát mondanunk, hogy a relativitáselmélet – e szempontból legalábbis – nemhogy nem mond ellent a teológiai tételeknek, hanem segít is jobban megérteni azokat.

Lehet ugyan tiltakozni az ilyen abszurdítások ellen – a kísérletek azonban makacsul Einstein eredményeit igazolják, így ha lassan is, de végül a fizikusok kénytelenek voltak azt elfogadni. Ezt követően pedig a filozófusok, illetve mindenki kénytelen volt feldolgozni a sokkot...

Mert bizony nagy filozófiai megrázkódtatást okozott a speciális relativitáselmélet! Azzal igyekeztek túlélni a traumát, hogy ha az időfogalmunkat felforgatta is, de a kauzalitást (okszágot, az ok és okozat összefüggését, logikai egymásra következését) nem sérti, hiszen legalább az események sorrendje nem változik: az ok mindenki számára előbb történik, mint az okozat. A múlt és jövő között határozott választóvonalat húz hát a jelen.

A múlt és jövő közti ilyen éles megkülönböztetés sok szempontból hasonlít a héber nyelvre. Itt ugyanis nincsenek igeidők, csak igei aspektusok: *perfectum* és *imperfectum*, azaz befejezett és befejezetlen cselekmény. A héber gondolkodásban csak az a döntő, hogy valami megtörtént-e már, vagy csak a jövőben fog (esetleg épp most zajlik és a jövőben fog befejeződni). A speciális relativitáselmélet is csak ennyit tud mondani, ha megfigyelőtől függetlenül akar

1 Einstein, Albert: *A relativitás elmélete*. Budapest, 1993, Kossuth Kiadó.

egy eseményről valamit kijelenteni: létezik abszolút múlt, abszolút jövő. Ami megtörtént, azt már nem tudjuk megváltoztatni, befolyásunk kizárólag a jövőre lehet. (Erre is csak akkor, ha legalább a fény oda tud jutni a megfelelő időre. Ha ennél messzebb van tőlünk, akkor arra hatással már nem tudunk lenni, bár nem a múlthoz, hanem egyfajta köztes időhöz, általánosabb értelemben vett jelenhez sorolható.)

Természetesen nemcsak az idő, hanem a hely relativitása is megtalálható Isten világában, akinek a távolságok sem okoznak gondot.

Az általános relativitáselmélet, avagy az idő „megfordulása”

Tíz évvel a speciális relativitáselméletet követően Einstein előállt az általános relativitáselmélettel is, amely már gyorsuló rendszerekkel is foglalkozik. Alapötlete (Eötvös Loránd világhírű mérési eredményeire támaszkodva) az, hogy *a súlyos és a tehetetlen tömeg megkülönböztethetetlen*. Ezért pl. ha egy zárt liftben állunk, és nincs kapcsolatunk a külvilággal, akkor semmiféle fizikai kísérlettel nem tudjuk eldönteni, vajon azért nyomjuk a mérleget súlyunknak megfelelő erővel, mert alattunk a Föld, és az vonz, vagy pedig azért, mert $g=9,81 \text{ m/s}^2$ gyorsulással mozog a lift felfelé.

Ennek a feltevésnek már egyenesen borzasztó következményei lettek az időfogalmunkra! Ugyanis az idő immáron nemcsak relativizálódott, hanem a helyhez hasonló paraméterré vált. Matematikailag *előfordulhat, hogy a másik órái hozzám képest visszafelé járnak*: minden folyamat fordítva zajlik, mint azt megszoktuk.

Ez akár „*időutazást*” is lehetővé tehet! Így akár meg is akadályozhatok egy bűncselekményt, mert számomra csak a tett után következik a szándék, ezért „*időben*” közbeléphetek? A „*visszafelé nézett mozi*” miatt megváltoztathatom azt, ami nekem már megtörtént (hisz láttam visszaperegni homokszemeit és eseményeit), de a másoknak csak történni fog (illetve történné, ha nem avatkoznék közbe)? Ez felháborító lenne, ezért meg kell tiltani. A fizikusok inkább feltételezik, hogy az ilyen megoldások csak matematikailag léteznek, a valóságban azonban nem fordulnak elő. Roger Penrose bevezette a „*kozmosz cenzúra*” elméletét, amely szerint azok között a tartományok között, amelyekben ellentétesen telik az idő, nincs átjárás, semmiféle kölcsönhatás nem lehetséges, ezért beavatkozni sem tudok, csupán szemlélő lehetek.²

Milyen egyszerű is a megoldás! Ha megvalósítható volna e korlátozás... Csakhogy nincs elég hatalmunk a természet felett egy ilyen totális cenzúrához. A pozitronok az elektron antirészecskéi, melyek minden tulajdonságukban megegyeznek az elektronnal, csak töltésük ellentétes előjelű, azaz pozitív. Richard Phillips Feynman azért a bosszantó ötletért kapott Nobel-díjat 1965-ben, mely szerint a pozitronok úgy is tekinthetők, mint *időben visszafelé haladó elektronok*. „**Ez volt a legérzékenyebb csapás azok közül, amit a fizika időfogalma valaha is kapott.**”³

2 Hawking, Stephen: *Az idő rövid története. A Nagy Bummtól a fekete lyukakig*. Budapest, 1989, Maecenas, 96–97.

3 Reichenbach, Hans: *The Direction of Time*. Berkeley, 1956, The University of California Press.

A kauzalitás kérdése a kvantummechanika és a relativitáselmélet fényében, avagy az okot megelőző okozat

Láthatjuk tehát, hogy most már nemcsak az időfogalommal vannak bajok, hanem a kauzalitással (az ok-okozati összefüggésekkel) is! Ha lehetséges, hogy a másik órája a sajátunkhoz képest fordítva jár – és ez nem az óra hibája, hanem ott valóban fordítva telik az idő (és a megszokotthoz képest fordítva zajlanak az események) –, akkor az is lehetséges, hogy a másik rendszerben egy folyamatot megfigyelve az okozat megelőzze az okot (a mi megfigyelői állásunkból nézve). Ez pedig gondolkodásunk alapvető szerkezete számára igen kemény eledele!⁴ Mielőtt ezt részletesebben megvizsgálánánk, tegyünk egy kis kitérőt, és nézzük meg, a kvantumelmélet hogyan változtatta meg a kauzalitásról alkotott fogalmainkat!⁵ Jelentős változást hozott ugyanis gondolkodásmódunkban. Niels Bohr szavai jól érzékeltetik, hogy nem pusztán egy újabb elmélet lépett színre, hanem valami egészen más: „**Akit nem ráz meg a kvantumelmélet, az nem értette meg.**” Talán hasonló ez ahhoz, amit Karl Barth Istenre mondott, hogy ő „**egészen más**”.

A kvantum-rulett és kettős identitás

A kvantumelmélet maga is évtizedeken keresztül alakult ki, majd még további évtizedeken át formálódott, fejlődött. Itt röviden álljon a „*kvantumreceptből*” csak annyi, hogy minden fizikai rendszerhez hozzárendelhető az Erwin Schrödinger által bevezetett ún. *hullámfüggvénye*, amely annak állapotát tökéletesen leírja. Ám a kísérletek méréseikor nem fix, előre biztosan meghatározható értékek „*potyognak ki*” ebből, hanem megjelenik a véletlen. A keresett fizikai mennyiség *lehetséges értékeinek halmaza* áll rendelkezésre, és hogy melyik érték *milyen valószínűséggel* fordul elő, ha sok mérést végzünk. Tehát olyan ez, mintha az atomok világában egy misztikus rulett működne, amely véletlenszerűen dönti el, mi legyen mérésünk aktuális eredménye.

Fontos fogalom a kvantummechanikában a *komplementaritás elve*, melyet Bohr vezetett be (1927-ben). A klasszikus fizikában a dolgoknak két alapvető jellemzője létezik. Vizsgálataink tárgya vagy részecske, vagy hullám lehet; a kettő azonban kölcsönösen kizárja egymást. A

4 Gondoljunk csak az időutazásból származó, fantasztikus könyvekben szereplő paradoxonokra, melyekben a főhős saját magával találkozik, csak e két megjelenése különböző időhöz tartozik (pl. fiatalon találkozik önmaga öregségével)! Még bonyolultabb paradoxonok képzelhetők el azokban a példákban, amelyekben valaki időben visszautazva megöli szüleit, még mielőtt ő maga megszületett volna – de akkor hogyan születhetett meg? Ha ezáltal mégsem fog megszületni, akkor mégsem ölheti meg őket, így viszont mégiscsak megszületik, stb. E paradoxonok miatt is sokan az időutazás lehetetlenségét látják (logikailag) bizonyítottnak. A mai fizika azonban nem tartja lehetetlennek. (A paradoxonok feloldásában Asimov elképzeléséhez [lásd Asimov, Isaac: *A halhatatlanság halála*. Budapest, 1969, Kozmosz] közeli képet látok elfogadhatónak – de ez nem tartozik témámhoz.)

5 Sajnos a speciális relativitáselmülethez képest a kvantumelmélet sokkal kevésbé tárgyalható komolyabb matematikai ismeretek nélkül.

részecskéket ponszerű (azaz nagyon kis kiterjedésű) objektumoknak tekintjük, amelyek konkrét hely- és impulzusértékekkel rendelkeznek (a klasszikus részecskékép némileg hasonlít a gyermekek üveggolyóira, csak mikroszkopikusan kicsiny golyókat feltételez). A hullámok ezzel szemben kiterjedt jelenségek, amelyeknek épp ezért nincs meghatározott helyük, sem impulzusuk – hanem a hullámhosszuk vagy frekvenciájuk (illetve energiájuk) jellemzi őket (hasonlít például a vízfelszín hullámaira). Az elektront például részecskéként lehetett leírni a XX. század előtt, és hullámként kellett kezelni a fényt. A két vonás soha nem keveredik egymással, hanem kizárja egymást.

Igen ám, de a XX. század elején a fényelektromos jelenségeket Einstein úgy tudta megmagyarázni, ha felhasználja Planck kvantumhipotézisét. Azt feltételezte, hogy a fény adagokban, részecskéként ütközik az atomokkal, ezáltal elektronokat lök ki azokból. Ugyanakkor más kísérletek arra utaltak, hogy az addig egyértelműen részecskének tekintett elektron viselkedése bizonyos körülmények között csak úgy magyarázható meg, ha hullámként írjuk le!

Van némi komikum abban, ahogyan a bizottság megindokolta a Nobel-díj odaítélését előbb egy apának, majd később a fiának. Joseph Thomson annak kísérleti bizonyításáért kapta az elismerést, hogy az elektron részecske. Még megérhette, hogy Georg Thomson pedig azért kapja a díjat, mert kísérleteivel bebizonyította, hogy az elektron hullám. Mégsem kell, hogy családi viszály keletkezzen ebből, mert mindkettőjüknek igaza van, az elektron (és minden anyag) valóban tud részecskéként is, de hullámként is viselkedni – bár ennek megemésztése még a tudósoktól is hosszú időt igényelt.

Később az is kiderült, hogy minden részecskére hasonlót kell mondanunk. Így jutottak a fizikusok oda, hogy **sem részecske, sem hullám nem létezik, csak „részecske-hullám”**, melynek vannak *részecskeszerű és hullámszerű* tulajdonságai, de egyikkel sem azonosítható, hanem e két fogalom egymás komplementereként értendő. (A komplementer szó hétköznapi értelme: kiegészítő. A bohri komplementaritás speciálisan a kvantummechanika részecske-hullám kettősségére vonatkozik.) Részecske és hullám a klasszikus fizika szerint ugyan ellentmondanak egymásnak, a kísérletek szerint azonban a két ellentétes fogalom mégis együtt jellemzi ugyanazt az objektumot. Hagyományos logikánk itt elakad ugyan, a valóság mégis az ellentétek egységét mutatja. (Norwood ezért is adja könyve megnyitó minifejezete címének azt, hogy *A logikus és illogikus fizika*.⁶) A komplementaritás elve szerint tehát az egymást kizáró részecske- és hullámtulajdonság minden ellentét mellett is jól megfér egymással. Maga Bohr vonta meg ennek teológiai párhuzamait, amikor Isten igazságosságát és szeretetét is ilyen komplementer vonásoknak nevezte.

A komplementaritás filozófiai következményei, úgy tűnik, ritkán érintik meg (és ezért ritkán döbbsentik meg) a fizikusokat. Ennek valószínűleg az az oka, hogy az 1920-as évek végén Bohr és Max Born közös erőfeszítésekkel kidolgozták a kvantumelmélet gyakorlati

6 Norwood, Joseph: *Századunk fizikája*. Budapest, 1981, Műszaki Könyvkiadó.

használatának módjait (Gribbin szavaival: a kvantumszakácskönyvet⁷). A filozófiai alapokat Bohr fejtette ki a komplementaritás elve révén. Így *békítette ki* a részecske- és hullámtermészetet. (Born pedig a matematikai szabályokat alkotta meg, amelyek szükségesek a kvantumreceptek elkészítéséhez.)

Végső soron tehát úgy összegezhethetjük, hogy az elektron (foton vagy bármi más) se nem részecske, se nem hullám. Azt is tudjuk azonban, hogy valamiképp le kell írunk a valóságot, a kísérletek eredményét. A számunkra rendelkezésre álló fogalmi eszköztár pedig a klasszikus fizika részecskéje és hulláma. Valamint azt is tudjuk, hogy a jelenségek megfogalmazásának klasszikus kifejezése miatt a kísérleti elrendezéstől függően tapasztalunk hullámtulajdonságot vagy részecsketulajdonságot – de sosem egyszerre a kettőt. Mindezt Heisenberg így fejezte ki 1959-ben: **„Nem sikerült megoldani a hullám-kép és a részecske-kép dualizmusának paradoxonát; a megoldás továbbra is valahol a matematikai rendszer mélyén rejtőzik.”**⁸

Hogyan maradt meg a régi ellentét részecske és hullám között? A komplementaritásra logikai rendszert is lehet építeni, amely a megszokott logikánk egyfajta továbbfejlesztése, kvantum-bővítése; ebben a logikában például nem érvényes az arisztotelészi elv, miszerint *egy állítás vagy igaz, vagy hamis, harmadik lehetőség nincs*. Szintén Bohr gondolata a régi elmélettel való kapcsolatot kifejező *korrespondenciaelv*, amely szerint egy kísérlet végső (ember által is megfigyelhető, „emberléptékű”) eredményeinek leírásában a klasszikus fizika fogalmait kell használnunk, és e makroszkopikus fogalmak a fizikai összefüggések révén megfeleltethetők a mikroszkopikus (a kvantumvilágban használt) fogalmaknak.

Einstein kedvenc mondása volt a valószínűségi elmélet ellen: **Isten nem kockázik**. A fizika mai állása szerint azonban *igenis kockázik*. Ha figyelembe vesszük, hogy Isten cselekedetei önmagából való okra vezethetők vissza, akkor ezt a valószínűségi jelet teológiailag úgy is értelmezhetjük, hogy Isten minden, e világban megnyilvánuló cselekedete számunkra véletlen, esetleges – hiszen fizikai törvényekkel nem magyarázható. A kvantumelmélet igaznak bizonyult, és a Bohr által vezetett koppenhágai iskola értelmezése vált elfogadottá – valószínűséggel, részecske és hullám kettősségével, komplementaritással, korrespondenciával. (A sors fintora, hogy éppen az az Einstein tiltakozott egészen haláláig a valószínűségi elmélet ellen, aki tulajdonképpen első alkalommal vetette fel – még ha csak átmeneti feltételezésként is – a statisztikai módszert, és aki a kvantumelmélet születésében amúgy igen fontos szerepet játszott.)

Vajon erre a részecske-hullám kettősségre is található teológiai párhuzam? A *kalcedoni hitvallás* Krisztus kettős természetéről vall, és hangsúlyozza, hogy Jézusban az isteni és az emberi

7 Gribbin, John: *Schrödinger macskája. Kvantumfizika a valóságban*. Budapest, 2001, Akkord Kiadó, 113.

8 Idézi Gribbin: *Schrödinger macskája ...* (9. sz.), 113. (Heisenberg, Werner: *Physics and Philosophy. The revolution in modern science*. New York, 1959, Harper & Row. /World perspectives, 19./) Hasonló értelmű a magyar kiadás egy másik mondata is: **„Ezeknek az éveknek a legfigyelemreméltóbb élménye az volt, hogy a kvantumelmélet paradoxonai nem tűntek el a tisztázás folyamatában, ellenkezőleg, mindig élesebben és mindig izgalmasabb módon rajzolódtak ki.”** (Heisenberg, Werner: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1967, Gondolat, 80.)

jelleget sem el nem választható egymástól, sem össze nem olvasztható.⁹ Ugyanezt evangélikus hitvallási irataink is így tanítják.¹⁰ Bolyki János hasonló teológiai komplementerekként említi Luther felfogását Isten kettős kormányzásáról, valamint a predestináció és szabad akarat problematikáját.¹¹ Ugyan bárki pusztán emberi történésnek gondolhatja, hogy Círus/Kürosz rendeletet adott ki a deportált népek hazaengedésére (így a zsidóságára is), a próféták mégis Isten rendelkezéseként szemlélték az eseményeket, és hirdették, hogy a pogány(!) uralkodó is pusztán eszköz Isten kezében: az ő szolgája, pásztora, mi több, felkentje (Ézs 44,28; 45,1) – akaratának végrehajtója. Egyik oldalról tehát az uralkodó engedte haza Izráelt saját hazájába, másik oldalról azonban az Úr cselekedett! (Ahogyan – mondjuk – egyik kísérletben részecskének, a másikban hullámnak tapasztaltuk a fényt.)

Gondolhatunk Luther teológiájára is – nemcsak az említett kettős kormányzással kapcsolatban, hanem szinte minden téren –: gyakran különböztet meg fogalmakat anélkül, hogy azokat élesen elválasztaná, engedné szétszakítani. Legtipikusabb példa a megigazulással is szoros kapcsolatban álló „*simul iustus et peccator*” (‘egyszerre igaz és bűnös’) mondat, mellyel az embert jellemzi, ahol két egymást kizáró fogalom áll egymás mellett – mégis egymást kiegészítő, komplementer tulajdonságként. Nem az ember tulajdonságait, hanem Istenét fogalmazza meg hasonló módon a *Deus absconditus* és *Deus revelatus* (‘rejtőzködő’, illetve [Krisztusban] ‘kinyilatkoztatott Isten’) lutheri kifejezéspárja. Amint a foton egyik esetben megnyilvánulhat részecskéként is, másik esetben hullámként is, ahhoz hasonlóan vallja Luther, hogy Isten igéje kétfajta lehet: hol törvény, hol pedig evangélium. Igen bonyolult a szabad akarat és az isteni elrendelés/előretudás kérdése is. Ennek részletezésébe nem mehetünk bele – reformátorunk bőven kifejti *A szolgálai akarat* című művében –, egy pontot emelek csak ki. A szabad akarat pártján álló keresztyének kísértése, hogy például megtérésüket saját érdemüknek tulajdonítják. Luther azonban még a megtérés kapcsán is a komplementaritáshoz hasonló módon beszél, amikor azt hangsúlyozza, hogy a megtérésnek is kettős értelme található a *Bibliában*.¹² Eszerint egészen hasonló a helyzet ahhoz, ahogyan Isten igéjének kettősségéről vall a wittenbergi professzor. A megtérés a törvény szerinti értelemben követel és parancsol, az embertől várja el, hogy tegyen valamit – ám az evangélium szerinti értelemben Isten vigasztaló ígérését jelenti, követelés helyett azt mutatva fel, amit Isten cselekszik a hívőben. Bár gondolkodásunkban ez a kettő – ember vagy Isten cselekvése – kizárja egymást, a reformátori tanításban mégis egy

9 Bolyki János: *A természettudományok kérdése a XX. század teológiatörténetében. Doktori értekezés.* Budapest, 1979, A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Tanulmányi Osztálya, 238.

10 Érintőlegesen az *ágostai hitvallásban* is megtaláljuk (CA 3), részletesebben szól róla viszont az *Egyességi irat* (hol?), amelyet egyházunk végre magyarul is megjelentetett Bohus Imre fordításában: *Egyességi irat.* Budapest, 2015, Luther Kiadó. /Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai, 5./

11 Bolyki: *A természettudományok kérdése... (II. jz.)*, 230–239.

12 Luther Márton: *A szolgálai akarat.* 2. jav. kiad. Budapest, 2006, Magyarországi Luther Szövetség, 114–115. /Magyar Luther Könyvek, 11./

rejtélyes egység áll fenn. (Hasonlóan a komplementaritás meglepő kettősségben megjelenő egységéhez.)

Mindezek a párhuzamok szemléltetésül szolgálnak, hogyan lehet a teológiában felhasználni a tudomány eredményeit – de jaj annak a teológiának, melynek alapjává válik bármely tudományos tézis! Hiszen akkor elkerülhetetlenül ragaszkodnia kellene elavult elméletekhez, és szembe kellene helyezkednie a legújabb ismeretekkel, illetve minduntalan felül kellene írnia rendszerét. Tehát mindezek a párhuzamok, megfeleltetések nem szolgálhatnak alapul a teológia számára, végképp nem lehet szó arról, hogy bizonyítékként hozzuk fel. Csupán szemléltető eszközök, melyek a kor nyelvére, sőt, a kor tudományos nyelvére fordítják a teológia ősi, örök igazságait.

Feje tetejére állt kauzalitás

Míg a relativitáselmélet révén csupán megrepedt a klasszikus fizika épülete – amit be is foltoztak –, addig a kvantummechanika révén végleg összedőlt. Az időben visszafele haladó megoldások, illetve Hadley elmélete¹³ pedig a kauzalitást dönti romba.

Hogyan egyeztethetők össze az Einstein-egyenlet időben fordított irányú megoldásai a kauzalitással, a józan ész oksági összefüggéseivel? Ennek alapján valóban meg lehet akadályozni egy eseményt utólag?! Lehetséges, hogy az okozat időben megelőzze az okot? Nagy megrázkódtatást jelentett a fizikusoknak az idő „megfordulása”, és épp ezért sokakat foglalkoztatott a kérdés – hátha meg lehet magyarázni anélkül, hogy feladjuk korábbi elveinket a kauzalitásról. Azt szerették volna, ha a téridő időben ellentétesen haladó tartományai közt *semmiféle kommunikáció* nem volna lehetséges, mert így semmi probléma nem adódhatna, a kauzalitás nem sérülne: a fizikában, ha valamivel nem léphetünk kapcsolatba, ha valami nem mérhető, akkor – legalábbis tudományos értelemben – nem is létezik!¹⁴ Ekkor hiába nézek végig egy eseményt hozzám képest időben visszafelé haladóan, nem tudok beavatkozni. Mindez kényelmes feltevés, csak sajnos a remények nem váltak valóra: Hawking megvizsgálta a problémát, és arra jutott, hogy ha egyáltalán létezik ilyen fordított irányú tartomány, akkor *az csak olyan lehet, ahol kommunikáció is van!* Ezzel persze még nem dőlt el végleg a kérdés: az egyenlet által szolgáltatott matematikai megoldás még *nem biztos, hogy fizikailag is létezik* – ez máig lezáratlan kérdés.

Mindenesetre elgondolkodtató, mi van, ha nem csak matematikailag állhat elő ilyen eset. Ugyanis ezzel még nagyobb „pofont kap” a fizika oksági rendszere, mint a kvantummechanika idején: valószínűleg a kauzalitásnak még a mai formáját is fel kellene adni, esetleg meg kellene szüntetni magát a fogalmat. Ez ma még beláthatatlan, mert nem tisztázott, milyen ellentmondások adódnának mai gondolkodásunk és e között, hiszen bizonyára megint új szemlélet szükséges – lehet, hogy a kauzalitás mellett az időfogalmat is fel kell áldozni. (Hawking tulajdonképpen meg is tette ezt az ún. képzetes idő felvetésével.)

13 Lásd Bódy Zoltán: *A világ nem más, mint időgép. Természet Világa*, 1998. 10. sz. 472–474.

14 Ezt láttuk fentebb is, amikor PENROSE „kozmosz cenzúra” elméletéről volt szó.

Ha fizikailag is létezik az időben fordított megoldás, akkor lehetséges a „jövőbe látás”: megfigyelhetünk olyan eseményeket, melyek csak „később fognak megtörténni”. Ekkor múlt és jövő nem válik el olyan élesen, mint ahogy azt megszoktuk, hanem keveredhetnek egymással, előre megfigyelhetünk jövőbeli eseményeket, és a múlt bizonyos eseményei is rejtve maradhatnak számunkra, holott már megtörténtek velünk.

Hadley elmélete épp ezért nagyon érdekes – és a kauzalitás szempontjából fontos. Nemcsak valóságosnak tekinti az időben visszafele haladó megoldásokat, hanem egyenesen azt állítja, hogy a természet alapvonása, hogy a részecskék valójában időhurok, ezért szerinte a világegyetem egy hatalmas időgép. Tehát Hadley szerint a természet viselkedése azon alapul, hogy időutazás révén kísérletezik – és így valójában egy részecske már előre tudja, hogy milyen mérést fogunk rajta végbevinni! Ezzel magyarázza az egész kvantummechanikát. Ez azért is érdekes, mert máig megoldatlan a kvantumelmélet és a relativitáselmélet egyesítése, és úgy tűnik, hogy ez elvileg sem lehetséges¹⁵ – Hadley szerint viszont a probléma fenn sem áll, mert a kvantummechanika nem elsődleges elmélet, csupán a relativitáselmélet következménye. (Bohr a kvantumelméletet és a relativitáselméletet szintén komplementernek nevezte – amiben benne van az ellentmondás is, de a mégis egység is.) Mások szerint viszont a kvantumelmélet az elsődleges, és ebből igyekeznek a relativitáselméletet származtatni.

Az idő irányára vonatkozó kérdésekkel is összefügg a kvantumelmélet, hiszen a széles körben elfogadott koppenhágai értelmezés szerint a jövőbeli kísérleteink eredményéről elvileg is csak valószínűségeket formájában beszélhetünk, míg a már megtörtént megfigyeléseink rögzítettek. Tehát a múlt biztos, a jövő még bizonytalan (ahogyan ezt a hétköznapjainkban is megérezzük). A kvantumelmélet ezen furcsa, de alapvető tulajdonsága tehát adalékot szolgáltat az idő irányának kérdéséhez is.

Az idő iránya mellett a kauzalitás szempontjából az is fontos, hogy a kvantumelmélet szerint egy fajta – Einstein szavaival – „rejtélyes távolhatás” működik a természetben. Egymással szoros kölcsönhatásba került részecskék esetén ugyanis az egyik elvégzett mérés azonnal hatással lesz a másik állapotára. Einstein és szerzőtársai kérdése az volt: honnan tudhatná a másik részecske azonnal, mit csináltunk a párjával, ha információ legfeljebb csak fénysebességgel terjedhet? – A gond csak az, hogy azóta sikerült kísérletileg is kimutatni a jelenséget, és a kvantumelmélet igazolódott!¹⁶ (Egy tavalyi hír szerint 1200 km-es távolságra eltávolodott fotonpárral is sikerült már igazolni a jelenséget.) A jelek tehát valóban arra mutatnak, hogy a

15 Az eredeti dolgozatom óta eltelt 22 év alatt történtek ugyan kísérletek arra, hogy egy fajta kvantumgravitációt alkossanak, részben siker is koronázta ezt az igyekezetet. Ugyanakkor a várt ún. Nagy Egyesített Elmélet (másik közkeletű nevén a Minden Dolgok Elmélete) továbbra is várat magára, és nem látszik, hogy valaha is meg tudnánk alkotni. Ebben az értelemben hajdani véleményemet némileg korlátozottan, de érvényesnek tartom.

16 Azt azért érdemes megjegyezni, hogy mégsem sérül a relativitáselmélet sem – ugyanis e titokzatos távolhatás nem alkalmas arra, hogy a fény terjedésénél gyorsabban valódi hatást gyakoroljunk a távoli részecskére.

klasszikus fizika értelmében vett objektív valóság nem tartható fenn, realitása van azonban a távolhatásnak és egyfajta *akauzalitásnak* (az oksági rend bizonyos hiányának).

Viszont Hadley mindent a relativitáselméletre vezet vissza. Hogyan tudja akkor megoldani a „rejtélyes távolhatást”, ha a relativitáselméletben nem lehetséges azonnali, fénysebességnél gyorsabb hatás? Nagyon egyszerűen: épp azzal, amit ki szeretnének hagyni: az időutazással. „**Nincs semmi, ami megakadályozhatná a látszólag pillanatnyi kölcsönhatásokat – legyenek ezek akár a világegyetem átellenes pontjain**«. – mondja Hadley.”¹⁷

Az oksági láncolat nemcsak a relativitáselmélet szerint állhat fejtetőre (azaz teszi lehetővé az időutazást), hanem a kvantummechanika szerint – mivel a kísérletek koppenhágai értelmezése szerint minden csak a mérés által dől el – visszamenőleg is: két mérés között ugyanis semmi biztosat nem állíthatunk egy rendszerről! John Wheeler egészen addig az ötletig merészkedett, hogy a jelen világunkban megfigyelésre alkalmas értelmes lények – az ember – megjelenése az egész világegyetemnek visszamenőlegesen ad a múltban is létet azáltal, hogy megfigyeljük azokat a jelenségeket, amelyeket a kozmológia, a világegyetem történetét kutató fizikai-csillagászati tudomány, megfigyel. Mert a jelen képes arra, hogy meghatározza a múltat. Sőt, a múltat épp a jelen megfigyelései alakítják ki.

E súlyos problémákhoz is találhatunk bibliai párhuzamot? Igen. Múlt és jövő keveredésére, a „prófétai időzavarra” példa lehet az ún. *propheticum perfectum* (prófétai befejezett „ige-idő”), amikor egy próféta a jövődőről szól, mégis *perfectumot* használ – azaz a héber nyelv sajátosságai szerint mint lezárt, megtörtént eseményt írja le a jövőt. Erre a legszebb példa talán Ézs 52,13–53,12, melyben a próféta *Krisztus szenvedéseiről beszél múlt időben, holott az még nem történt meg!* Igaz, a hasonlat *sántít is* egyben amiatt, hogy a héberben valójában nincsenek igeidők, csak igei aspektusok. A *perfectum* használata azt hangsúlyozza, hogy biztos eseményről van szó, Istennél elhatározottról; tehát úgy tekinthető, mintha már meg is történt volna! Holott mindez a történelmi időben csak fél évezred múlva vált valóra, mégis megtörtént már, mert az Úr elhatározta, és így megváltozhatatlan, épp olyan biztos, mint a már megtörtént események! *Az Úr, aki a téridő felett áll, egyszerre birtokolja a történelem egész időbeliségét, nála éppúgy megtörténtnek tekinthető a mi jövőnk is, akár a történelmi múltunk. Nála mindez együtt alkotja a valóságot, és így, mivel nem számít az idő, nála mintegy megtörtént minden.* Isten mindenütt jelenvalóságára tekintve

csak fél évezred múlva vált valóra, mégis megtörtént már, mert az Úr elhatározta

pedig teológiai szempontból még azon sem kell meglepődnünk, hogy a kvantumelmélet azonnali távolhatást idéz elénk. Vajon nem hasonlít-e Wheeler felfogása arra, ahogyan Pál apostol gondolataiban azt olvassuk az ígében, hogy a jövőbeli üdvösségünk alakítja, hozza létre a jelen cselekedeteinket – amelyeket Isten már a teremtés előtt elkészített számunkra?! Nézzük meg ezt részletesebben! (*Folytatjuk.*)

¹⁷ Lásd Bódy: *A világ...* (15. jz.)

Summary

The joy of Easter is brought to our readers through the ancient thanksgiving liturgy: this is truly the day the Lord has given us!

We open our Studies column with a writing from **József Tubán**, in which he talks about the most important part of the pastoral work: the sermon looked upon as form and content. We bring the first part of this topic in this issue.

We have already given information about the *Leuenberg Concord* about which a book was also published in the seventies in German. We bring a study from this book from the author **Oscar Cullmann** who is a professor of theology of the New-Testament. He looks at the question of ecumene as a biblical charismatical concept. An important statement from him is that the ecumenical strives cannot happen by giving up own specifications of the dominations.

We continue our series concerning our hymns. This time **Sándor Weltler** shares with us his thoughts about our hymnal.

In our previous issue **Emese Mezei** showed us satirical drawings from the time of the Reformation. In our current issue she writes about paintings and altar pictures, to which we enclose a beautiful supplement: the pictures of the analyzed paintings.

Finally we bring a special study from **Tamás Szakács** pastor and physicist. He compares the results of modern physics with what the Bible teaches. Even though the theses from the science of physics are not easy to understand the article is still worth reading. Through it we can discover that the results of science can be brought in connection with what theology teaches and can be used as illustration to what the Bible teaches.

We wish you a blessed reading!

Zusammenfassung

Mit den Worten der alten danksagenden Liturgie wird die Frohbotschaft von Ostern in unserer jetzigen Nummer zur Sprache gebracht: „Dies ist der Tag, den der HERR macht!“

Die Reihe unserer Studien fangen wir mit der Schrift von **József Tubán** an, in der er sich mit dem wichtigsten Element des Pfarrdienstes, der Predigt und ihren förmlichen und inhaltlichen Kriterien beschäftigt. In unserer jetzigen Nummer bringen wir den ersten Teil der Schrift.

In unserer früheren Nummern konnten Sie schon von der Leuenberger Konkordie lesen, über die in den 70-er Jahren auch das deutschsprachige Buch veröffentlicht wurde, aus dem wir ein Studium von dem Neutestamentler **Oscar Cullman** bringen. Der Verfasser untersucht den Ökumenismus im Lichte des biblischen Charismabegriffs. Seine wichtige Aussage ist, dass die ökumenischen Bestrebungen ihr Zweck verfehlen, wenn die einzelnen Konfessionen ihre Eigentümlichkeiten verloren.

Die Rubrik *In Musiksachen* geht weiter. Diesmal teilt **Sándor Weltler** seine Gedanken mit uns über unser Gesangbuch.

In unserer vorherigen Nummer hat **Emese Mezei** Karikaturen aus der Reformationszeit vorgestellt. In ihrer jetzigen Schrift schreibt sie über Gemälde und Altarbilder, von denen Sie auf einer schönen Beilage auch Reproduktionen finden.

Schließlich bringen wir ein besonderes Studium aus der Feder des Theologen und Physikers **Tamás Szakács**. Er stellt die Ergebnisse der modernen Physik und die Lehre der Bibel nebeneinander. Auch wenn die Thesen der Physik nicht leicht zu verstehen sind, lohnt es sich, diesen Artikel zu lesen, weil wir dadurch entdecken können, dass die Ergebnisse der Wissenschaft mit den Lehren der Theologie parallel gestellt werden können, und als Illustration zum Lehren der Heiligen Schrift dienen können.

Wir wünschen Ihnen gesegnetes Lesen!

E számunk szerzői

†Cullmann, Oscar teológiai professzor –
Chamonix (Franciaország)

Isó Dorottya lelkész – Veszprém

Mezei Emese művészettörténész, doktorandusz –
Kurtyán

Szakács Tamás lelkész, fizikus, doktorandusz –
Aszód

Tubán József lelkész – Csorna

Weltler Sándor ny. lelkész – Pápa

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Vádirat (korrajz)	50,-
Ordass L.:	Jó hír a szenvedőknek (igehirdetések, 1956–57)	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Ordass L.:	Útravaló	2500,-
Ordass L.:	A keresztfa tövében (új kiadás)	1100,-
Giertz Bo-Ordass:	Hitből élünk	600,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja - új kiadás)	1100,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írásmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról (6. kiadás)	1400,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rózse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangélikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Iltzész J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-
Joób Olivér:	Válasz	1600,-
Hallgrímur Pétursson:	Passió-énekek	1900,-

A keresztyén igazság előfizetési díja: 1700 Ft. Külföldre 15€. Egy szám ára 450 Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Könyveink postai szállítását vállalja a Huszár Gál könyvesbolt (1054 Budapest, Deák tér 4. Telefon: 1 / 266-6329)

Tartalmi összesítő

Ősi hálaadó liturgia szavaival szólal meg mai számunkban *húsvét örömhíre*: valóban ez az a nap, amelyet az Úr rendelt.

Tanulmányaink sorát **Tubán József** írásával kezdjük, melyben a lelkeszi szolgálat legfontosabb elemének, az *igehirdetésnek formai és tartalmi kritériumaival* foglalkozik. E számunkban a téma első részét közöljük.

Korábbi számainkban már volt szó a Leuenbergi konkordiáról, mellyel kapcsolatban a 70-es években könyv is jelent meg német nyelven. Ebből a könyvből közlünk egy tanulmányt **Oscar Cullmann** újszövetségi teológiai professzortól, aki az *ökumenét a bibliai karizmafogalom tükrében* vizsgálja. Fontos megállapítása, hogy az ökumenikus törekvések nem történhetnek úgy, hogy közben a felekezetek elveszítik sajátosságaikat.

Folytatjuk az *Énekügyben* című sorozatunkat. Ez alkalommal **Weltler Sándor** osztja meg velünk gondolatait énekeskönyvünkről.

Előző számunkban a reformáció korából származó gúnyrajzokat mutatott be **Mezei Emese**. Mai írásában *festményekről és oltárképekről* ír, melyhez csatoltunk egy gyönyörű mellékletet: az elemzett festmények képeit.

Végül egy különleges tanulmányt közlünk **Szakács Tamás** lelkesz, fizikus tollából. *Összehasonlíttja a modern fizika eredményeit* azzal, amit a *Szentírás tanít*. Bár a fizikai tételeket nem könnyű megérteni, mégis érdemes e cikket olvasni, mert általa felfedezzük hogy a tudomány eredményei párhuzamba állíthatók a teológia tanításával, és illusztrációul szolgálhatnak a Szentírás tanításához.

Áldott olvasgatást kívánunk!